

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KLİNİK PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

COVID-19'DAN DOLAYI YAKIN KAYBI YAŞAYAN BİREYLERDE YAS VE
DİNİ BAŞA ÇIKMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tevfik Ayberk KEÇECİ

Lefkoşa
Haziran, 2022

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KLİNİK PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

**COVID-19'DAN DOLAYI YAKIN KAYBI YAŞAYAN BİREYLERDE YAS VE DİNİ
BAŞA ÇIKMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tevfik Ayberk KEÇECİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ

Lefkoşa
Haziran, 2022

Onay

Tevfik Ayberk KEÇECİ tarafından hazırlanan “Covid-19’dan Dolayı Yakın Kaybı Yaşayan Bireylerde Yas ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, gün/ay/yıl tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Yeterlik Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Adı – Soyadı

İmza

Jüri Başkanı:

Dr. Bingül HARMANCI

Jüri Üyesi:

Yrd.Doç.Dr. Şengül BAŞARI

Danışman:

Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ

.....
.....
.....

Anabilim/ Anasanat Dalı Başkanı Onayı

2.2.2022

Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ

.....
Ünvan, Ad-Soyad

Anabilim/Anasanat Dalı Başkanı

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

...../...../ 20...

Prof. Dr. Kemal Hüsnü Can Başer

Enstitü Müdürü

Etik İlkelerle Uygunluk Beyanı

Bu tezin içinde sunduğum verileri, bilgileri ve belgeleri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kurallar gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

Tevfik Ayberk KEÇECİ

20/05/2022

Teşekkür

Bu araştırmanın yürütülmesi sırasında desteğini benden esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezin oluşumundan, tamamlanmasına kadar geçen süreçte değerli fikirleri ile tezi yönlendiren ve yoğun destek veren Sayın Uzman Psikolog Ayşe BURAN hocama teşekkürlerimi sunarım.

Tez sürecimde desteğini ve katkılarını benden esirgemeyen değerli arkadaşlarım Yunus Emre KELEŞ ve Hüseyin SANDIKCI'ya teşekkürlerimi sunarım

Son olarak tüm hayatım boyunca benim yanımda olan, verdiğim kararları her zaman destekleyen, sadece bu çalışma sürecinde değil tüm hayatım boyunca beni koruyan, cesaretlendiren ve moral veren başta canım annem olmak üzere aile üyelerime teşekkür ederim.

Tevfik Ayberk KEÇECİ

Öz

Covid-19'dan Dolayı Yakın Kaybı Yaşayan Bireylerde Yas ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Tevfik Ayberk KEÇECİ

Yüksek Lisans Klinik Psikoloji Anabilim Dalı 2022,

Yakınlarından birini kaybetmek insanoğlu için kaçınılmaz bir deneyimdir. Yakınlarının ölümüyle karşılaşan insanlar, tepkilerinin doğası ve yoğunluğu bakımından farklılık gösterirler. Bu insanlara yardım etmek için, yas sürecini kolaylaştıran veya engelleyen faktörler ve mekanizmalar hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Bu kapsamda araştırmanın amacı korona virüsünden dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yer alan, 2019-2022 yılları içerisinde pandemi döneminde yakın kaybı yaşayan 18 yaş üstü 104 birey yer almaktadır. Yapılan araştırma için veri toplama araçları olarak sosyo-demografik form, İki Boyutlu Yas Ölçeği ve Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği olarak toplamda üç bölümü içine alan anket form kullanılmıştır. Araştırma bulgusunda iki boyutlu yas ölçeği'nin yasin travmatik olarak algılanması alt boyut toplam puanı ile dini başa çıkma ölçeği'nin olumsuz dini başa çıkma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı negatif yönde zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı ile Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla ortaya koyduğumuz bu araştırmada bazı sınırlılıklar söz konusudur. Bu sebeple konu ile alakalı araştırma yapacak yeni araştırmacılara; yapılacak yeni araştırmalarda farklı ülkelerde yaşayan, farklı kültürler ile yetişmiş bireyleri araştırmalarına dahil etmeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yas, Dini Başa Çıkma, Pandemi, Covid-19.

Abst**Examination of The Relationship Between Mourning and Religious Coping in
Individuals Who Experienced A Close Loss Due to Covid-19****Tevfik Ayberk KEÇECİ****MA, Department of Clinical Psychology 2022,**

Losing one of its relatives is an inevitable experience for human beings. People who face the death of their relatives differ in the nature and intensity of their reactions. In order to help these people, it is important to have information about the factors and mechanisms that facilitate or prevent the mourning process. In this context, the aim of the study is to examine the levels of mourning and religious coping in individuals who experience close loss due to the corona virus. The universe of the study includes 104 individuals over the age of 18 years of age in 2019-2022, who suffered from close loss during the period of 2019-2022. For the research conducted, a total of three sections were used as socio-demographic form as data collection tools, a two-dimensional mourning scale and religious coping styles. In the finding of the research, a statistically significant negative relationship was found between the total score of the two dimensional mourning scale and the total score of the lower dimension and the total religious coping scale of the religious coping scale. A statistically significant positive relationship was found between the total religious coping sub -dimension scores of the Religious Coping Scale and the total score of the negative religious coping scale of the religious coping scale. There are some limitations in this study, which we have put forward in order to determine the relationship between mourning and religious coping in individuals who experience close loss due to COVID-19. For this reason, new researchers who will work on the subject; In new studies, it is recommended that they are included in different countries and individuals who are trained with different cultures in their research.

Keywords: Mourning, Religious Coping, Pandemic, Covid-19.

İçindekiler

Onay	1
Etik İlkeler Uyumluk Beyanı	2
Teşekkür.....	3
Öz	4
Abst	5
Tablolar Listesi.....	9
Kısaltmalar.....	11

BÖLÜM I

Giriş.....	12
Problem Durumu	13
Araştırmanın Amacı	14
Alt Amaçlar	14
Araştırmanın Önemi.....	15
Sınırlılıklar	16
Tanımlar.....	16

BÖLÜM II

Kavramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar	17
Covid-19	17
Yas.....	18
Yas Tepkileri.....	20
Yas Tepkilerin Bedensel Boyutu	20
Yas Tepkilerin Bilişsel Boyutu	21
Yas Tepkilerin Duygusal Boyutu.....	21
Yas tepkilerin Davranışsal Boyutu.....	21
Yas tepkilerin Sosyal Boyutu.....	21
Kaybedilen Kişiye Yakınlık ve İlişki	22
Dini Başa Çıkma	22
Dini Başa Çıkma Tarzları	24
Yas ve Dini Başa Çıkma.....	25

İlgili Araştırmalar.....	27
--------------------------	----

BÖLÜM III

Yöntem.....	29
Araştırmanın Modeli	29
Evren ve Örneklem.....	29
Veri Toplama Araçları.....	32
Sosyo-demografik Form	32
İki Boyutlu Yas Ölçeği (İBYÖ)	32
Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (DBÇTÖ).....	32
Veri Toplan Süreci	33
Çalışmanın Planı ve Süreci.....	33
Verilerin Analizi.....	33

BÖLÜM IV

Bulgular.....	35
---------------	----

BÖLÜM V

Tartışma	59
----------------	----

BÖLÜM VI

Sonuç ve Öneriler.....	63
Sonuç	63
Öneriler	65
Kaynakça	67
Ekler	77
EK-1 Katılımcı Bilgi Formu	77
EK-2 Bilgilendirilmiş Onam Formu	78
EK-3 Demografik Bilgi Formu	80
EK-4 Dini Başa Çıkma Ölçeği.....	81
EK-5 İki Boyutlu Yas Ölçeği.....	82

EK-6 Ölçek İzinleri	83
Özgeçmiş	85
İntihal Raporu	86
Etik Kurul Raporu	87

Tablolar Listesi

Tablo 1. Sosyodemografik Değişkenler İçin Sayı ve Yüzde Dağılımının İncelenmesi.....	30
Tablo 2. Araştırma Ölçek ve Alt Boyutları için Normallik Varsayımının İncelenmesi	35
Tablo 3. Kullanılan Ölçeklerin Alt Boyut Puanlarının Betimleyici İstatistik Değerleri.....	35
Tablo 4. Kullanılan Ölçekler İçin İç Tutarlılık Güvenirlik Katsayıları	37
Tablo 5. Cinsiyet Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	38
Tablo 6. Cinsiyet Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	39
Tablo 7. Yaş Grupları için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	40
Tablo 8. Yaş Grupları için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	41
Tablo 9. Eğitim Durumu için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	42
Tablo 10. Eğitim Durumu için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	44
Tablo 11. Çalışma Durumu için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	45
Tablo 12. Çalışma Durumu için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	47
Tablo 13. Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Sosyal Destek Alma Durumu Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi.....	47
Tablo 14. Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Sosyal Destek Alma Durumu Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi.....	49

Tablo 15. Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Psikolojik Destek Alma Durumu Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi.....	49
Tablo 16. Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Psikolojik Destek Alma Durumu Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi.....	51
Tablo 17. Ölen Kişiye Yakınlık Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	52
Tablo 18. Ölen Kişiye Yakınlık Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyut Toplam Puan Ortalamaları Arası Farkın İncelenmesi	55
Tablo 19. Araştırma Ölçek ve Alt Boyutları Arası İlişkilerin İncelenmesi	56

Kısaltmalar

Covid-19	: Korona virüs Hastalığı 2019
DBTÖ	: Dini Başa çıkma Tarzları Ölçeği
İBYÖ	: İki Boyutlu Yas Ölçeği
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
TPD	: Türk Psikiyatr Derneği

BÖLÜM I

Giriş

2019 Yılı'nın Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde korona virüsünün ortaya çıkması, beklenmedik ve ani bir süreç etkisi yaratmıştır. Bireylerin ruhsal sağlıkları üzerinde de olumsuz bir etki yaratmaktadır (Xiong vd., 2020) Korona virüs hastalığı 2019 (COVID-19), 17 Mayıs 2021 itibariyle Dünya çapında 3.472.068 ölüme neden olmuştur; Türkiye'de ise yaklaşık 46.446 ölüm gerçekleşmiştir (WHO, 2021). Covid-19 pandemi sürecinde, çok sayıda aile önemli kayıplar yaşamaktadır (Li, 2020). Bu süreçte yakın kaybı yaşayan bireylerde meydana gelen yas belirtileri, diğer yas belirtilerinden daha şiddetlidir, ayrıca uzun süreli yas geliştirme ihtimalini arttırmaktadır (Tang ve Xiang, 2021).

Yakınlarından birini kaybetmek kaçınılmaz bir insan deneyimidir. İnsanların yakınların ölümüyle ilgili duyguları, tepkileri ve yoğunluğu değişiklik göstermektedir (Bonanno vd., 2002). Bu insanlara yardım etmek için yas sürecini kolaylaştıran veya geciktiren nedenleri ve mekanizmaları anlamak çok önemlidir. Üzüntü, yas sürecinin kaçınılmaz bir parçası olmasına rağmen, birçok şey bireyin iyi yas deneyimine katkıda bulunmaktadır. Birçok araştırmada bağlanma, ilişkiler ve algılanan sosyal destek gibi içsel ve kişilerarası unsurlara odaklanarak yas deneyimini açıklamaya çalışmıştır (Lobb vd., 2010). Bununla birlikte, ölüm nedeni ve şekli gibi kayıp özellikleri de araştırılmıştır (Stroebe vd., 2007).

Salgın; insanların alışılmış rutinlerini kesintiye uğratabilmekte ve onları beklenmedik bir gündelik varoluşla karşı karşıya bırakabilmektedir. Bu yeni yaşam biçimi, mümkün olduğunca evde kalmayı, evde iş yapmayı, iş arkadaşlarıyla görüşmemeyi, aile bireyleri ile uzun süreler aynı evde kalmayı, ev içi sorumluluklarını daha sık yerine getirmeyi gerektirmektedir. Bireyler cinsiyet rollerinden bağımsız olarak düzenli olarak günlük rutinlerindeki değişiklikler ve normalliğin kaybolması sonucu huzursuzluk ve mutsuzluk yaşayabilmektedirler (Ekiz vd., 2020; Uzun vd., 2020).

Salgın, insanların sadece kendileri için değil sevdikleri için de endişelenmesine neden olabilmekte; çocukların rolleri yaşlı anne-babasını koruma duygusuyla değişebilmekte ve yakınlarından birinin hastalığa yakalanması onlarda derin bir üzüntü ve çaresizlik duygusu bırakabilmektedir. Literatürde beklenen yas olarak bilinen bu durum, hastalığın ilerlemesi veya çaresizlik gibi durumlarda

hastanın ailesinde gözlenen bir yas sürecidir (Rando, 2000). Beklenen yas, melankoli, öfke ve suçluluğu kapsayan karmaşık bir tepkidir ve bireyin yaşamının bilişsel, duygusal ve sosyal dahil olmak üzere birçok yönünü etkileyebilmektedir. Hasta ölmeden çok önce, tipik yas süreci başlamakta ve birey ölümün kendisini çevreleyen sayısız belirsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bu belirsizlikler arasında hastanın beklenmeyen tedavi süreci, terapi seçimi sorunları, bakıcı yükümlülükleri ve hasta adına karar verme stresi sayılabilmektedir (Burke vd., 2015).

Problem Durumu

Bir kaybın ardından yaşanan sürece yas adı verilmektedir. Bu doğal sürecin uzaması ve kişinin işlevselliğinde bozulmalara yol açması yas bozukluğuna neden olmaktadır. Yas bozukluğu, bir kayıp sonucu, kaybedilen bireye dair, öfke, suçluluk, hasret, dehşet, öldüğünü anımsamaktan kaçınma veya uzak durma çabaları, kimlik kaybı, etkinliklere olan ilgi veya katılımda belirgin azalma ile nitelendirilmektedir (DSM V).

Sağlık bakanlığı bulaşma oranlarını ve dolasıyla covid-19 nedeniyle ölüm oranlarının önüne geçmeyi amaçlayan, toplum içindeki etkileşimi azaltmak üzere tasarlanmış halk sağlığı önlemlerini uygulamaktadır. Bu durum, cenazelere katılmasına izin verilen merhum yakınlarının sayısındaki kısıtlamalara ve aynı zamanda defin sırasında merhum yakınlarıyla etkileşimleri en az seviyeye düşürmeyi hedeflemektedir ve bu durum mevcut kriz sırasında yaşlı bireylerin birçoğunu etkiler (Burrell ve Selman, 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020).

Yakın kaybı sonrasında ailenin virüsü taşıma veya bulaştırma durumuna karşın, vefat eden kişinin cenazesini görememekte, defin işlemi sırasında az sayıda kişinin bulunması, iller arası seyahat kısıtlamaları nedeniyle vefat eden kişinin istediği yere defnedilememesi, mevlüt veya naaşı yıkama gibi dini ritüellerin yerine getirilememesi, baş sağlığı ziyaretlerinin olmaması hem sosyal desteğin azalmasına hem de yaşanan yas sürecini etkilemektedir (Çelik ve Gündüz, 2020).

Yas ve keder yaşayan bireylerin acil ihtiyaçlarını karşılayamamak zihinsel ve fiziksel sağlığın bozulmasına yol açabilmektedir (Kang, 2020; Zhai ve Du, 2020).

Covid-19 nedeniyle oluşan travmatik deneyimlerin oluşturduğu dramatik sonuçlara müdahale edilmesi ve en aza indirilmesi, travmatik deneyim yaşayan bireylerin belirlenmesi ve desteklenmesi önem arz etmektedir (Brooks, vd., 2020).

Din faktörü, yas gibi travmatik deneyimler ve yaşam zorluklarıyla başa çıkma sürecinde olumlu ve etkili bir çözüm yoludur (Ekşi, 2001).

Son yıllarda yapılan araştırmalar din ve yas süreci arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır (Koenig, 2012).

Pandemi sürecinde yakın kaybı yaşayan bireylerde görülen yası etkileyen önemli faktörlerden biri de, bulaş riskinin azaltılmasına yönelik alınan önlemlerden biri olan toplu dini ritüellerdeki kısıtlı imkanlar olabileceği düşünülmüştür (Savaş, 2020).

Bu araştırmada pandemi sürecinde yakın kaybı yaşamış bireylerin yas düzeyleri ve dini başa çıkma tarzları belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu nedenle pandemi sürecinde yakın kaybı yaşayan bireylerin yas süreçleri, yas sürecinde ortaya çıkan dini başa çıkma düzeyinin etkisi, daha kısıtlı gerçekleştirilen dini ritüellerin, bireyler üzerinde ne tür etkileri ortaya çıkardığının incelenmesidir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı korona virüsünden dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma düzeylerini incelenmesidir. Araştırmanın alt amaçları aşağıdaki gibidir;

Alt Amaçlar

1. Katılımcıların cinsiyetine göre İki Boyutlu Yas Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
2. Katılımcıların cinsiyetine göre Dini Başa Çıkma Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
3. Katılımcıların yaşa göre İki Boyutlu Yas Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
4. Katılımcıların yaşa göre Dini Başa Çıkma Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
5. Katılımcıların eğitim durumuna göre İki Boyutlu Yas Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
6. Katılımcıların eğitim durumuna göre Dini Başa Çıkma Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?

7. Katılımcıların çalışma durumuna göre İki Boyutlu Yas Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
8. Katılımcıların sosyal destek alma durumuna göre İki Boyutlu Yas Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
9. Katılımcıların sosyal destek alma durumuna göre Dini Başa Çıkma Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
10. Katılımcıların psikolojik destek alma durumuna göre İki Boyutlu Yas Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
11. Katılımcıların psikolojik destek alma durumuna göre Dini Başa Çıkma Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
12. Katılımcıların ölen kişiye yakınlık olma durumuna göre İki Boyutlu Yas Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
13. Katılımcıların ölen kişiye yakınlık olma durumuna göre Dini Başa Çıkma Ölçeği puanları arasında fark var mıdır?
14. Dini Başa Çıkma Ölçeği puanları ile İki Boyutlu Yas Ölçeği puanlarının arasında bir ilişki var mıdır?

Araştırmanın Önemi

Yakın kaybı yaşamaktan küresel bir krize kadar her türlü travmatik olay zihinsel ve fiziksel bozukluklara yol açabilir. Birey travmatik bir durum yaşamakta ve sonrasında duruma yönelik baş etme becerilerinde yetersiz kalabilmektedir. (Kleber, 2019)

Pandemi sürecinde yakın kaybı yaşayan bireylerin yas süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Sosyal destek ve dini ritüellerden mahrum kalan aileler, depresyon, travma sonrası stres bozukluğu ve uyum bozukluğunun yanı sıra patolojik yasla da karşı karşıya kalmaktadır (Fegert vd., 2020).

Dini başa çıkma birçok bireyin yas sonrası kullandığı başa çıkma mekanizmalarından biridir. Dolayısıyla bireyin ne düzeyde dini olarak başa çıkmaya çalıştığı. Ayrıca bu durumun yas süreci ve ruh sağlığına ne gibi etkilerinin olduğunun araştırılması önemlidir. Pandemi sürecinde birçok kayıp yaşayan birey cenaze ve defin işlemleri gibi kültürümüzde önem arz eden dini ritüellerin kısıtlı gerçekleştirilmesi veya gerçekleşmemesi sonucunda bireyde ne tür etkiler yarattığını saptamak klinik anlamda psikoterapistlere önemli teorik bilgiler katacaktır.

Bunun sonucunda alan yazıda covid-19 dönemi içerisinde yas yaşayan bireylerin dini başa çıkma düzeyleri ile ilgili sınırlı sayıda araştırma mevcuttur.

Sınırlılıklar

1. Araştırma Türkiye ile sınırlıdır.
2. Araştırma Türk kültürü ile sınırlıdır.
3. Araştırmada konu alınan yas “kavramı” pandemi döneminde kayıp yaşayan bireyleri kapsamaktadır.
4. Araştırmada Türkiye dışında yaşayan bireyler dışlanmıştır.
5. Araştırma katılımcı sayısı ile sınırlı kalmakta ve elde edilen veriler genel popülasyona yordanaacaktır.
6. Araştırmada kullanılan “İki boyutlu yas ölçeği” ve “Dini başa çıkma ölçeği” ile sınırlıdır.

Tanımlar

Dini Başa Çıkma: Yaşanan veya yaşanmakta olan olay sonucunda bilişsel, duygusal veya davranışsal olarak verilen tepkilerdir. Olumlu ve olumsuz olmak üzere farklı türleride kapsamaktadır (Yıldırım vd., 2021).

Komplike Yas: Bireyi iyileşme sürecinden alıkoyan, yoğun bir yas durumu, normal yas sürecini deneyimlemede yetersizlik ve gecikmiş yas olarak tanımlanmaktadır (Maraş, 2014).

Yas: Bir kişinin ölümü sonucu gerçekleşen üzüntü, öfke, acı, suçluluk ve çaresizlik durumları olarak tanımlanmaktadır. Yas tutan bireyler çoğunlukla merhumun, akrabaları, arkadaşları veya aynı toplulukta yaşadığı kişilerdir (Maraş, 2014; Field ve Behrman, 2003).

BÖLÜM II

Kavramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Covid-19

Pandemi terimi, Yunanca "hepsi" anlamına gelen pan ve "insan" anlamına gelen demos sözcüklerinden türetilmiştir (Honigsbaum, 2009). Pandemi kavramı üzerinde fikir birliğine varılmış tek bir tanım olmamasının yanında pandemi kavramının sahip olduğu temel özellikler bulunmaktadır. Bu temel özellikler geniş coğrafi yayılma, hastalık hareketliliği, hızlı yayılma ve bulaşma, düşük sürü bağışıklığı, yeni, bulaşıcı ve şiddetli hastalıklar şeklinde sıralanabilmektedir (Qiu vd., 2017).

COVID-19 (Yeni Koronavirüs Hastalığı) Aralık 2019'da Çin Halk Cumhuriyetinin Wuhan şehrinde keşfedilmiş ve 2020 yılının Ocak ayında DSÖ tarafından global bir halk sağlığı durumu olarak duyurulmuştur. 2020 Yılıının Mart ayında ise DSÖ tüm ülkelerde ve kıtalarda pandemi ilan etmiştir. 4 Nisan 2020'de dünya genelinde bir milyondan fazla Korona virüs vakası rapor edilmiştir (TC Sağlık Bakanlığı, 2020; DSÖ, 2020). Türkiye'de ilk karantina 12 Mart 2020'de başlamıştır. Türkiye'de pandemi döneminde 65 yaşının üzerinde ve 20 yaşının altındaki bireylerin sokağa çıkma yasağı, büyük şehirlerde hafta sonları dışarıya çıkma yasağı, toplu dinlenme tesislerinin (restoran, kafe, çay bahçeleri vb.) kapatılması ve sadece paket/gel-al servis hizmeti sunulabilmesi gibi kısıtlamalar getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2020).

COVID-19, yalnızca fiziksel sorunların yanında psikolojik sağlık üzerinde de önemli etkileri olan bir hastalıktır. Sevdiklerinden ve sosyal ortamlardan ayrı kalmak, özgürlüğünü kaybetmek, karantina kurallarına uymak zorunda kalmak, hastalığın seyrinin bilinmemesi gibi durumlar bireyin psikolojik sağlığını etkilemektedir (Kaya, 2020; TPD, 2020).

Pandemi ve pandemi sürecinin getirdiği kısıtlamalar insanlara çeşitli kayıplar yaşatmıştır. Sevilen birinin ölümü gibi gerçek kayıplar ve mezuniyet ve cenaze törenleri gibi sembolik kayıplar bireylerin yas, depresyon ve intihar düşüncesi yaşamasına neden olabilmektedir (Silver, 2020). Karantina sırasında dikkat eksikliği, akut stres reaksiyonları, korku, öfke, melankoli, suçluluk, yas ve tükenmişlik gibi zihinsel belirtiler sık görülmektedir. COVID-19 pandemisi sırasında, depresyon ve anksiyete belirtilerinin yanında genel psikopatoloji ve travma sonrası stres bozukluğu

belirtileri de daha şiddetli hale gelmiştir (Seitz vd., 2021). Karantina sürecinin uzaması karamsarlığın artmasına sebep olmaktadır.

Bunun yanında karantinadan çıkan bireylerin normal hayata adapte olmalarının da zorlaştığı gözlemlenmiştir (Kaya 2020; TPD, 2020). Kişilerin pandemi sürecinde sahip olduğu kaygılarının nedenleri araştırıldığında maliyetlerin artması, gelirlerin düşmesi, yakın bir kişinin işini kaybetmesi, sağlık hizmetlerine ulaşamaması, kişinin işini kaybetmesi ve yeterli gıdaya ulaşamaması gibi faktörlerin bu kaygıların oluşmasında etkili olduğu bildirilmiştir (Trnka ve Lorencova, 2020).

Yas

Çevresi ile sürekli iletişim halinde olan insanlar için en travmatik durumlardan biri ölümdür (Gündüz, 2012). İnsanlar ölüm karşısında çeşitli tutum ve duygular sergileyebilmektedir ve yas da bunlardan biridir.

Türk Dil Kurumu kayıp kavramını “kaybolma, yitim, yitme” şeklinde tanımlamaktadır. Kaybın öznel anlamına yoğunlaşıldığında ise kayıp deneyiminin kişide neden olduğu hasar düzeyinin, kaybedilen şeyin kişideki psikolojik anlamından etkilendiğini söylemek mümkündür. Kayıp yaşama, sevilen birinin yitiminden kaynaklanan nesnel bir durum olarak tanımlanmaktadır (Malkinson, 2001). Literatürde birbirinin yerine kullanılabilen terimler bulunabilmesine rağmen kayıp deneyimine ilişkin iki kavram daha çok öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki olan matem kavramı, kaybın neden olduğu üzüntü dönemini betimlemektedir (Malkinson, 2001). Matem sürecinde bilinçsiz ve bilinçli tüm kültürel ve sosyal tepkilerinde etkili bulunmaktadır. Kayıp deneyimi ile ilgili öne çıkan bir diğer kavram olan yas, kayıpla ilgili duyguları ve uyum tepkilerini kapsamaktadır (Malkinson, 2001).

Yas, ölüm sonrası yaşanan bir süreçten çok daha fazlası olmakla beraber ayrılık, gurbet ve kayıp dönemlerinde de hissedilebilen bir kavramdır (Gündüz, 2012). Kısaca insanlar sadece ölüm gibi büyük kayıplarda yas tutmamaktadır. Mezuniyet, evlilik ya da yeni bir eve taşınma gibi hoş olaylar bile bireylerin yas tutmasına neden olabilmektedir. Volkan ve Zintl (1993) ‘e göre yas, herhangi bir kayıp veya değişime verilen psikolojik bir tepki; kişinin iç dünyası ile gerçeklik arasında uyum sağlamak için yaptığı bir uzlaşmadır.

Freud (1917), ‘Mourning and Melancholia’ adlı çalışmasında bir kaybın ardından bireyin yaşadığı çok boyutlu değişimi tanımlamak için ‘yas’ kavramını

kullanmıştır. Yas, sevilen birinin veya özgürlük ve ideal gibi belirli soyut değerlerin kaybına verilen bir tepkidir. Freud (1926) "Inhibitions, Symtoms and Anxiety" adlı eserinde şiddetli ıstırap durumunu, yas kavramının açıklanamayan bir unsuru olarak yas terminolojisine dâhil etmiştir. Freud'a göre, nesne artık mevcut olmadığı için nesne etkileşimi ile depolanan enerji serbest bırakılamadığında, sonunda duygusal acı olarak ortaya çıkan doyuma ulaşmak için zihne baskı yapmaktadır. Kayıp nesneyle özdeşleşmenin rolü, geliştirilen modele sonradan eklenen bir diğer özelliktir (Klein, 1940).

1917 tarihli 'Yas ve Melankoli' adlı yazısında Freud, yası ilk kez sevilen bir nesneden libidonun geri alınması olarak bahsetmiştir. Freud, yas sürecinde ego enerjisi kullandığını, bu nedenle kaybı kabul etmenin hayati olduğunu vurgulamış; yas sürecinin normal, sağlıklı ama acı verici olduğunu belirtmiştir. Yası bir sendrom olarak tanımlayan Lindemann (1944) yas sürecinde fiziksel semptomların rolüne ve akut yasa dikkat çeken ilk kişidir.

Lindemann, yas sürecinde yaşanan duygusal tepkilere ek olarak, boğaz daralması, nefes almada zorluk ve diğer ağrılar gibi fiziksel semptomları da vurgulamıştır. Yası ilişkisel bir bakış açısıyla ele alan ilk kişi olan Bowlby, bir bağlanma figürünün kaybedilmesinin yası tetiklediğini ve bağlanma türlerinin yası doğasını belirlediğini iddia etmiştir. Bowlby (1973), düzensiz bağlanmanın yas tutma sürecinde kaygı ve panikle bağlantılı olduğunu dile getirmiştir. Yası klinik açıdan inceleyen ilk araştırmacı olan Parkes ise yas tutmayı kayba verilen normal bir tepki olarak görmüş ve Bowlby ile birlikte bir yas modeli sunmuşlardır. Oluşturulan bu modele göre yas şok ve hissizlik, özlem ve arama, çaresizlik ve karmaşa, düzenleme ve iyileşme şeklinde dört aşamaya ayrılmaktadır.

Şok ve hissizlik aşamasında kişi öfke, çaresizlik, kayba inanmama ve gerçek hissetme gibi duygular yaşamaktadır. Bowlby ve Parkes (1970), somatik semptomların yaygınlaştığı bu dönemde insanların otomatik pilota yaşadıklarının altını çizmektedir.

İkinci aşama olan özlem ve arama "keder azabı" olarak adlandırılmaktadır. Bu aşamada bireyde kaygı, gerginlik, öfke, ağlama, kendini suçlama yaygın olarak görülmekte; uyku ve yeme bozuklukları, kayıp kişiyle sürekli özdeşleşme sonucunda yakınlık özlemi ve hatırlatma arayışlarının sürdüğü vurgulanmaktadır. Çaresizlik ve karmaşa aşamasında, ölümün kesinliğini ve geçmişe dönüşün imkânsızlığını kavramanın yanı sıra çaresizlik, öfke, sorgulama ve sosyal geri çekilmenin sık

olduğu; odaklanma sorunlarının ve gelecekte önemli bir şey görememe durumunun hâkim olduğu bildirilmektedir. Son aşama olan düzenleme ve iyileşme aşamasında kaybı olan kişilerin kimliklerini ve yaşam amaçlarını yeniden düzenledikleri vurgulanmaktadır. Bu aşamada bazı iyi duyguların geri döndüğü, yeni beceriler öğrenildiği ve enerji seviyelerinin yükseldiği söylenmektedir ancak keder azabının belirli durumlarda ve özel günlerde yeniden ortaya çıkabileceği bildirilmektedir (Bowlby ve Parkes, 1970).

Yas Tepkileri

Yas, kayba karşı verilen doğal, evrensel ve sağlıklı bir tepkidir. Ölüm dışında gerçekleşen kayıplara verilen tepkiler bile refleksif ve bir aşamaya kadar psikobiyolojiktir (Volkan, 2018). Yas tepkileri, bir kayıp sonrasında kişilerin fizyolojik, psikolojik ve sosyal boyutlarıyla paylaşabilecekleri bir olgu olmakla birlikte kişiden kişiye değişebilmektedir (Zisook ve Dutton, 2005). Yas tutma tepkilerinin kişiye özgü olması, yasin şiddetinin ve hızının da değişebileceğini göstermektedir.

Normal yas tepkilerinin çarpıtılmış halinin anormal yas tepkileri olduğu düşünülmektedir (Lindemann, 1944). Fizyolojik, duygusal, bilişsel ve sosyal alanlardaki normal yas tepkileri literatürde birçok araştırmacının üzerinde çalıştığı bir konudur (Lindemann 1944; Shuchter ve Zisook, 1993).

Yas Tepkilerin Bedensel Boyutu

Yakınını ölüm nedeniyle kaybeden kişilerin yas sürecinde fizyolojik değişiklikler yaşadığı gözlemlenmektedir. Bu tepkiler sonucunda bireyin sahip olduğu somatik belirtilerinin arttığı fark edilmektedir (Lindemann, 1944). Yaşlı kişiler baş ağrısı, göğüste rahatsızlık, yutma güçlüğü, çarpıntı ve midede boşluk hissi gibi fizyolojik sorunlar yaşayabilmektedirler. Yaşlı insanlar genellikle yeme ve uyku sorunlarına eğilimi bulunmaktadır. Birey, ölen kişinin zevk aldığı yemekleri yemekten kaçınmayı seçebilmektedir. Daha az veya daha fazla yemek yemek yaygın olmakla birlikte genellikle yemek yemede bir azalma gerçekleşmektedir. Birey, yalnız uyumaktan korkma, uykuya dalmakta güçlük çekme veya ölen kişiyle ilgili kâbuslar görme gibi uyku bozuklukları da yaşayabilmektedir. Aynı zamanda kayıp yaşayan kişilerde fizyolojik olarak gerçekleşen tepkilerden biri de düşük enerjiye sahip olmaktır (Bildik, 2013).

Yas Tepkilerin Bilişsel Boyutu

Yas, bireyde bilişsel boyutta birçok tepki oluşturmaktadır. İnsanlar genellikle ölümle karşılaştıklarında inanmama ve inkâr boyutunda gerçeği kabul etmekten kaçma gibi davranışlar sergileyebilmektedir. Bu sert gerçek karşısında birey kendini gerçeklik değerlendirmesinden uzak bir yerde bulabilmektedir (Lindemann, 1944; Shuchter ve Zisook, 1993). Yas tutma sürecinde kaybı kabullenmenin zorluklarından biri, kişinin bu kaybı kendi ölüm potansiyeli ile ilişkilendirmesidir.

Yas Tepkilerin Duygusal Boyutu

Ani, beklenmedik veya doğal olmayan ölüm durumlarında, kişi yasın duygusal bileşeninde şok ve donukluk yaşamaktadır (Özpulat, 1999). Araştırmalara göre, yas sürecinde yalnızlık ve özlem duyguları çeşitli düzeylerde hissedilebilmektedir (Bruce vd., 1990).

Yas tepkilerin Davranışsal Boyutu

İnsanların yas tutma sürecindeki mutsuzlukları davranışsal boyutta kendini ağlama davranışı ile göstermektedir. Yasa verilen bu davranışsal tepkiler kültürler arasında farklılıklar gösterebilmektedir. Bunun yanında, sosyal ve dini ritüeller de davranışsal boyutta yasa eşlik etmektedir (Lindemann, 1944; Shuchter ve Zisook, 1993).

Yas tepkilerin Sosyal Boyutu

Yas süreci ile birlikte kişilerin sosyal boyutun da değişiklikler meydana gelmektedir. Bir kaybın ardından kişi sosyal etkinliklere katılmakta, işe gidip çalışmakta, akraba ve arkadaşlarını ziyaret etmekte zorlanabilmektedir. Sosyal izolasyon yaşayan bu kişilerin eski düzenlerini hatırlatan etkinliklere katılması hayata yeniden uyum sağlamalarında oldukça önemlidir. Kişinin kayıp yaşaması ile birlikte hayatındaki bazı rutinler değişebilmektedir. Bir yakının kaybedilmesinin sonucu olarak bireyde yaşam tarzı değişikliklerinin yanı sıra bir rol değişikliği veya rol kaybı yaşayabilmektedir. Kişiye verilen destek, kişinin tüm bu sosyal boyut tepkilerine uyum sağlamasında kritik öneme sahiptir (Lindemann, 1944; Shuchter ve Zisook, 1993).

Kaybedilen Kişiyne Yakınlık ve İlişki

Parkes ve Prigerson (2010), yetişkinlerin hayatında yas tutma konusunu ele aldıkları kitaplarında, insan ilişkilerinin dört ana bileşenini bağlanma gücü, bağlanmanın güvenliği, diğerine güvenme ve ilişkiye bağlılık şeklinde açıklamaktadırlar. Kaybedilen kişi ile ilişkideki bağımlılık boyutunun da uzun süreli yas tutma açısından önemli bir risk oluşturduğu ileri sürülmektedir (Parkes, 1995; Johnson vd., 2007). Kişinin kendisini aşırı derecede bağımlı hissettiği birini kaybetmesinin, yas sürecindeki yas belirtilerinin daha uzun sürmesi ile ilişkili olduğu belirtilmiştir (Denckla vd., 2011).

Uzamış yaş süreci için, kaybedilen kişiyle yakın bir bağa sahip olunması önemli bir faktördür (Mitchell vd., 2004; Cesur, 2012). Alan yazındaki çalışmalarda eş kaybı (Bonanno vd., 2002), ebeveyn kaybı (Balk, 2013) ve kardeş kaybının (Herberman Mash vd., 2013; Thompson vd., 2011), uzun süreli yas belirtileri ile ilişkili olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca, birinci derecedeki kayıpların yanında, diğer kayıplarla karşılaştırıldığında, bir çocuğu kaybetmenin uzamış yas için önemli bir risk faktörü olduğu tutarlı bir şekilde belgelenmiştir (Bonanno vd., 2005; Lobb vd., 2010).

Dini Başa Çıkma

İnsanlar yaşamları boyunca çeşitli zorluklar, olaylar ve durumlarla karşılaşabilmektedir. Doğal afetler, pandemi, krizler, ölümler, ekonomik zorluklar, uyumsuzluk ve anlam ve amaç kaybı gibi zorluklar bireylerin kendilerini tehlikede hissetmelerine neden olabilmektedir. Bundan dolayı kişiler mevcut zorlukları çözmeye, deneyimlerini anlamlandırmaya ve kontrolü geri kazanmaya çalışmaktadırlar. Bu çaba içerisindeki kişiler dini eğilimler varsa mevcut zorluklara anlam vererek bir başa çıkma mekanizması keşfetmektedirler (Pargament ve Brant, 1998; Ayten, 2012).

Zor durumlarda çözüm arayan insanlar için çok önemli bir kaynak olan başa çıkma, insanların stresli anlarda kendileriyle mücadele ederken uygulamaya geçirdiği davranışların toplamıdır (Atkinson vd., 1999). İnsanlar dini başa çıkmayı yaşamlarındaki olumsuz durumlardan korunmak için bir savunma strateji olarak kullanmaktadırlar. Pargament'in teorisine göre dini başa çıkma mekanizması insanlarda 3 farklı şekilde gerçekleşmektedir (Pargament, 1997).

Bu başa çıkma mekanizmalarından biri olan kişisel yönelimli dini başa çıkma; bireyin kendinde mevcut sorunla başa çıkma yeteneğini görmesidir (Pargament, 1997). Erteleme, kaçış ve olumsuz tevvekül; yaratıcıyı mevcut sorunların çözümü olarak algılamaktır. Kişi sahip olduğu sorunları çözmek için çok az çaba harcamakta ve dışsallaştırma savunma mekanizmasını kullanmaktadır (Pargament, 1997). İşbirlikçi dini başa çıkmada birey mevcut sorunlarının çözümünü kendisinde ve yaratıcıda görmektedir. Sorunlarını çözmek için yaratıcıdan yardım beklemektedir (Pargament, 1997).

Pargament ve Brant (1998)'a göre insanların dini olarak başa çıkması iki tipte sınıflandırılabilir. Olumlu bir şekilde dini başa çıkma, yaratıcıyla olumlu bir ilişki geliştirme girişiminde bulunmayı gerektirmektedir. Burada kişi mevcut problemlerin ve zorlukların yaratıcının yardımıyla çözüleceği fikrine sahiptir. Olumsuz dini başa çıkma ise bireyin hayatındaki olumsuz olayların kaynağını sorgulaması ve bunların hepsinin Allah'tan bir ceza olarak verildiği düşüncesine sahip olmasıdır.

Olumlu dini başa çıkmada mevcut sıkıntılara karşı yaratıcıya sığınma ve güvenme; olumsuz dini başa çıkmada ise yaratıcıyı mevcut sorunlardan sorumlu tutma ve otoritesini sorgulama gibi olumsuz duygular hâkimdir (Karagöz, 2010).

Maneviyat kavramı benzer fikirleri çağırırsa da farklı kişilerde farklı anlamlara gelen ve birçok içeriği bulunan soyut bir kavramdır. Bu kavramın insanlarda çok sayıda düşünce ve tanımı bulunmaktadır. Her insan bu kelimeye farklı çağrışımlar yüklemektedir. Dolayısıyla çok sayıda maneviyat tanımı bulunmaktadır ve maneviyat tanımının kültürler arasında kabul edilmiş tek bir tanımı mevcut değildir (Delgada, 2005; Ergül, 2010; Kostak, 2007; Bedel, 2009).

Maneviyat yaratıcı ve insanlar arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Yaratıcı ve kulu birbirine bağlayan bağıdır. İnsanların kendilerini keşfetmelerine, ruhlarını dinlemelerine, kendilerini ve çevrelerini anlamlandırmalarına yardımcı olan bir kaynaktır. Maneviyatın özünde yaratıcı bulunmaktadır. Özdoğan (2009)'a göre, Tanrı insanı kendi ruhundan üfleyerek yarattığını belirttiği için kişi kendisiyle, yani özüyle etkileşime girdiğinde, ilahi olanla da iletişim kurmaktadır. Ve bu yaşam tarzı kişinin içsel gücünü geliştirmesine yardımcı olmaktadır.

Maneviyat, insanın varlığından kaynaklanan bir boyuttur ve hayatta karşılaşılan zorluklarda aracılık eden bir güç kaynağıdır. İnsanlara yaşam boyu süren bir enerji sunmaktadır (Miller ve Thoresen, 2003).

İnsan varoluşunda, maneviyat temel bir başa çıkma stratejisidir. İnsanların hayattaki zorluklar karşısında güç alması, zorluklarla başa çıkması ve yaşanan zorluklar sonrası ayakta durması için en temel kaynaklarından biridir. Kişinin ani ve zarar verici krizler karşısında soğukkanlı kalarak öfkesini düzenleyebilmesi ve problemler karşısında çözüm üretebilmesi güçlü ve sağlıklı bir maneviyata sahip olduğuna işaret etmektedir (Ergeshov, 2011).

Dini Başa Çıkma Tarzları

Pargament ve arkadaşlarına göre din, bireylerin karşılaştığı zorluklarla başa çıkmada yararlı bir rol oynamaktadır, bu konuda kullanılan otuz tür başa çıkma taktiği bulunmaktadır ve bunlar ortak davranışa dayalı olarak üç kategoride sınıflandırılabilir. Aşağıda kontrol duygusu sağlamaya yönelik üç dini başa çıkma stratejisi yer almaktadır (Topuz, 2003; Kula, 2005; Pargament, 2005; Karakaş, 2014).

Kişisel Yönelimli ve Kendi Kendini İdare Eden: Stresli bir durumla karşı karşıya kaldığında, birey Tanrı'dan yardım beklemeden kendi kaynak ve yeteneklerini kullanarak sorunu çözmeye çalışmaktadır. Bu dini başa çıkma tarzında birey aktif hareket etmekte ve doğüstü yardım bekleyişi içerisine girmemektedir; bireyin Tanrı'ya karşı sorumluluğu vurgulanmaktadır.

Erteleme Yönelimli veya Kararı Başkasına Bırakan: Bu başa çıkma tarzında stresli bir durumun ortasında olan birey pasiftir. Yaşadığı soruna hiçbir müdahalede bulunmadan Tanrı'ya havale etmekte ve onun müdahale etmesini beklemektedir. Bu dini başa çıkma tekniğinde kontrol Tanrı odaklıdır ve çözümün kaynağı da Tanrı'dır.

İşbirlikçi: Birey, stresli bir olay karşısında Tanrı ile iş birliği içerisine girmektedir. Birey ve Tanrı, sorunun çözümünde aktif katılımcılardır. Birey, bu dini başa çıkma stratejisinde yüksek düzeyde kişisel kontrole sahiptir.

Pargament ve arkadaşları bu üç başa çıkma yaklaşımına dayalı olarak oluşturdıkları ölçek ile analitik destek sağlamıştır. Buna göre, kişisel yönelimli dini başa çıkma, daha yüksek benlik saygısı ve öz kontrol duygusu ile ertelemeye yönelimli dini başa çıkma, hoşgörüsüzlük, düşük benlik saygısı ve zayıf problem çözme becerileri gibi olumsuz durumlarla; işbirlikçi dini başa çıkma ise daha yüksek bir kontrol duygusu ve benlik saygısı ile kontrolde şans bileşeninin düşük etkisi gibi olumlu etmenlerle ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla ruh sağlığı açısından dini başa çıkmanın bileşenlerinin, ilahi güç hakkındaki fikirlerini insani girişimlerle

birleştirmenin kendine özgü tarzına dayandığı dile getirilebilmektedir (Pargament, 2005).

Pargament ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen başka bir araştırmada ise bireylerin gündelik yaşamlarındaki zorluklara bir çözüm olarak dini nasıl kullandıklarına dair altı farklı dini başa çıkma yöntemi keşfedilmiştir. Bu yöntemler şu şekilde sıralanmaktadır (Ekşi, 2001; Kula, 2005):

- Manevi Temelli Dini Başa Çıkma: Bireyin Tanrı'ya olan sevgisine dayanan bu dini başa çıkma yaklaşımında, açığa çıkan bilişsel, zihinsel ve davranışsal süreçlerde Tanrı ile samimi bir ilişki bulunmaktadır.
- İyi Amellerde Bulunma: Bireyin tatsız ve stresli olaylarla uğraşmaktansa daha iyi yaşaması ve dinle bütünleşmesidir.
- Dini Memnuniyetsizlik: Bu dini başa çıkma tarzında, dine ve cami ve kilise gibi dini ayinlerin yapıldığı yerlerden uzaklaşma, inançları sorgulama ve Tanrı'ya öfke duyma mevcuttur.
- Dini Destek: Kişinin stresli bir olay sırasında din görevlileri ve diğer din adamlarından yardım ve destek almasıdır.
- Dini Yalvarma: Kişinin başına gelenlerden kurtulmak için Tanrı'dan doğaüstü bir yardım dilemesidir. Ayrıca, başına gelenlerden dolayı Tanrı'ya karşı kızgınlığa da dönüşebilmektedir.
- Dini Kaçınma: Stresli bir senaryo karşısında kutsal bir kitap okuyarak veya ahiret hayatı üzerine derin düşünme yaparak stresli bir durumdan kaçınmaktır.

Yas ve Dini Başa Çıkma

Birçok insan, olumsuz yaşam koşullarıyla karşı karşıya kaldıklarında özellikle de olay birey için önemliyse dini başa çıkma tekniklerini kullanmaktadır (Pargament vd., 1990; Pargament vd., 1992). Kaybetmeyi ve mücadele etmeyi gerektiren bir durumla karşı karşıya kalan insanların çoğu dine yönelmektedir. Karşılaşılan stresli durumun doğası, başa çıkma yöntemlerinde dinin önceliğini belirlemektedir. Örneğin, ölüm olaylarıyla baş etme yöntemi olarak ilk sırada din kullanılmaktadır (Hood vd., 1996). Yapılan araştırmalara göre, özellikle belirli ortamlarda (örn., uyum süreci) dini inanç oldukça faydalı olabilmektedir. İnsanların yas sürecinde karşılaştıkları sorunlarla baş etmelerine yardımcı olması için sıklıkla

dini inançlara başvurdukları keşfedilmiştir (Golsworthy ve Coyle, 1999). Dini başa çıkma, sevilen birinin ölümü gibi önemli yaşam olaylarının ardından fiziksel ve zihinsel sağlıkla da bağlantılıdır (Park ve Cohen, 1993).

McIntosh ve arkadaşları (1993) çocuğunu kaybetmiş olan anneler üzerinde yatıkları araştırma sonucunda, kayıpla başa çıkmada dinin rolünü dine önem verme ve dine katılım olarak iki boyutta değerlendirmiş ve üç başa çıkma değişkeni (sosyal destek, bilişsel süreç ve anlam bulma) belirlemişlerdir.

Sosyal destek; sevilen birini kaybeden kişinin yas sürecine olumlu katkıda bulunmaktadır. Örneğin, dini bir gruba üye olmanın, özellikle dini aidiyet nedeniyle sosyal destek almanın, uyum üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Bilişsel süreç; kayıp durumunda bireyin mevcut dini şemaları hızla devreye girerek, bireyin tutarlı tepkiler vererek uyum sürecine daha çabuk katılmasını sağlamaktadır. Dini bilgi ve deneyimler, kayba daha hızlı ve daha tutarlı bir tepki verilmesi ile daha az kaygı ve daha hızlı uyum yaşanmasını sağlamaktadır.

Anlam Bulma: Birey anlam arama sürecinde ilk olarak inanç sistemine başvurmaktadır. Bir inanç sistemine sahip olmayan insanlar için yasla baş etmek daha zor olmaktadır. Din kayıp yaşayan insanların olayı anlamlandırmasına ve kabul etmesine yardımcı olmaktadır (McIntosh vd., 1993).

Mattlin ve arkadaşları (1990) dini başa çıkma, yüksek kayıp durumlarının daha düşük depresyon ve kaygı ile ilişkili olduğunu ancak daha düşük kayıp durumlarında bu durumun mevcut olmadığını dile getirmişlerdir. Ayrıca dini başa çıkmanın, evlilik sorunları ve iş kaybı gibi diğer zorluklarla başa çıkmaktan ziyade ölüm gibi kayıplarla başa çıkmada daha yararlı olduğu da belirtilmektedir. Ölümün geri döndürülemez ve öngörülemez karakteri bu durumda bir etken olabilmektedir. Bu gibi durumlarda duygu odaklı başa çıkma stratejileri kullanılabilmekte bunun en iyi kaynağı da din olmaktadır.

Ebeveynlerini kaybetmiş kişiler üzerinde yapılan bir araştırmada, çoğu bireyin dini inançları nedeniyle acıya karşı aşırı tutumlar sergilemediklerini iddia etmiştir. Bunun yanında, ölüm gibi bireyin kontrolü dışında gelişen olaylar için dini açıklamaların daha sık kullanıldığı fark edilmiştir. Bireylerin ölümün yeri ve zamanlaması üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını bilmelerinin ya da ecel kavramına olan inançlarının suçluluk duygularını azalttığı saptanmıştır (Işık, 2013).

İlgili Araştırmalar

Kula(2011) yas sürecinde oluşan emanet bilincinin (ölen kişiyi Allah'a emanet etme), ölümün zihnen kabul edilmesine; Allah'ın ölen kişiye merhamet edeceğine olan inancının ise ölümün duygusal olarak kabullenilmesine yardımcı olduğunu dile getirmektedir. Bu farkındalıklar ile kayıp kişi tarafından normalleştirilmektedir (Akt., Işık, 2013). Köse ve Küçükcan (2006) da depremzedelerin bir baş etme ve teselli biçimi olarak sabır ve tevekkül gibi dini kavramları benimsediklerini aktarmışlardır.

Işık (2013)'a göre araştırmasındaki kişilerin çoğunluğunun olumlu bir Tanrı anlayışına sahip olması, olumlu dini başa çıkma stratejilerinin daha fazla benimsenmesine yol açmıştır. Tüm denekler dua etme ve Allah'a sığınma davranışları sergilemektedir. Dua ve ibadetin bireyin acılarla baş etmesini ve sosyal çevresinden uzaklaşmadan yaşamını sürdürmesini sağladığı görülmüştür. Sadaka, Kuran hatmi, kurban gibi ibadet ve merasimler, bireylere Allah'ın rızasını kazandıklarına inandırdıkları ve ölen kişinin amel defterine sevap kazandırdıkları için tedavi edici olabilmektedir. Bu tür dua ve ibadetlerin insanların vicdanlarını rahatlatığı gözlemlenmiştir. Bireyler mezar ziyaretlerinden de psikolojik olarak rahatlama sağlamaktadırlar (Işık, 2013).

Siyahi üniversite öğrencilerinin yas tepkileri üzerine yapılan bir araştırmada, öğrencilerin yas sürecinde hem olumlu hem de olumsuz başa çıkma tekniklerini kullandıkları keşfedilmiştir. Ayrıca, yaşlılık ve hastalıktan kaynaklanan kayıplarla başa çıkmak için daha az zamana ihtiyaç duyulduğunu ve ahirette yeniden kavuşma, ölümler için Kuran okuma, kabirlerini ziyaret etmek ve onlar adına iyi işler yapmak gibi pozitif dini başa çıkma stillerinin kullanıldığı saptanmıştır (Kara, 2017).

Özpulat ve Olgun (1999)'a göre dini inançlar, yasın derinliğini tanımlamaktan çok, yası yaşama biçimi, yasın ifadesi ve ortaya çıkan davranış örüntüsü ile ilgilidir. Çınar (2017)'a göre din, kayba uyumu doğrudan etkilemekten daha çok sosyal destek algısı, anlam bulma ve bilişsel süreci değiştirme yoluyla dolaylı olarak etkilemektedir.

Salgın döneminde kaygı, psikolojik sağlık, maneviyat ve belirsizlik arasındaki ilişki (Kasapoğlu, 2020), olup bitenleri anlamlandırma ve başa çıkma (Kaplan vd., 2020), salgın ve karantinanın psikolojik etkileri, yaşlı ayrımcılığı (Varışlı ve Gültekin, 2020), yaşlıların damgalanması (Yaşar ve Avcı, 2020) dini başa çıkmanın salgına yakalanan bireylerin tedavi sürecindeki etkisi (Gashi, 2020),

salgın sürecinde bireylerin korku ve kaygı düzeyleri (Memiş vd., 2020), gibi konular salgın dönemine özel olarak gerçekleştirilen araştırmalarda incelenmiştir.

Cenazelerden sonra sık görülen mezar ziyaretleri de yas sürecini kolaylaştıran davranışlar arasındadır. Karantina altındaki kişilerin mezarlıkları ziyaret etmesi sokağa çıkma yasakları ve sosyal mesafe nedeniyle ertelenebilmektedir. Yakınını salgın nedeniyle yakınını kaybeden kişi tarafından yas sürecindeki zorluklar ölümün üzerinden yirmi gün geçmesine rağmen mezar ziyaretinin yapılamaması, sosyal destekten mahrum kalmak, yas tutma sürecinin uzaktan uzağa geçirilmesi, tek başına olunması ve kıyamet günü gibi istese bile kimsenin kimseye yardımcı olamaması şeklinde sıralanmıştır (Cilara, 2020).

Birçok dini araştırma bulgusu bunlara benzer olmakla birlikte, dini inanç cinayet gibi ağır kayıplarda olumsuz başa çıkma için de kullanılabilir (Neimeyer vd., 2011). Olumsuz başa çıkma, "Allah beni cezalandırdığı için bu kötülük başıma geldi" gibi inançla ilgili olumsuz düşünceleri benimsemek şeklinde olayları açıklamak için dini kavramların olumsuz kullanımıdır. Bu tarz düşüncelerin imtihan, tevekkül ve sabır gibi dini kavramlardan faydalanılarak giderilmesi gerekmektedir.

BÖLÜM III

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Yapılan araştırma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel yöntemle yürütülmüştür. İlişkisel yöntem modelinde 2 veya ikiden fazla değişkenin değişim varlığını veya bu değişimin derecesini saptamak, değişme varsa bunun nasıl gerçekleştiğini tespit etmeye çalışmaktadır (Karasar:2011’den akt. Bahtiyar, 2016, s.50).

Bu çalışmada yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma tarzlarının ilişkisi incelenmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yer alan, 2019-2022 yılları içerisinde pandemi döneminde yakın kaybı yaşayan 18 yaş üstü bireyler yer almaktadır.

Örneklem olarak maddi ve süre sınırını düşük seviyede tutmak adına amaçsal örnekleme yöntemi kullanılması uygun görülmüştür. Amaçsal örnekleme, araştırmaların amacına bağlı bir şekilde bilgi açısından zengin kaynakların seçilerek ayrıntılı olarak incelenmesine olanak tanır. Belli özellikleri, durumları veya kriterleri karşılayan bir veya birden fazla durumlarda çalışılmak istendiğinde tercih edilen bir yöntemdir (Baltacı, 2018).

Bu araştırmanın evreni 2019-2021 yılları arasında COVID-19’dan dolayı yakın kaybı yaşayan 104 bireyden oluşmaktadır. Gönüllülük esasına dayalı bilgilendirilmiş onam ve aydınlatılmış onam formları katılımcılara verilecektir. Facebook üzerinden Google form formatında, 1 Mart-5 Nisan tarihleri arasında araştırmaya katılacak bireye ulaştırılmıştır.

Araştırmaya katılmış olan yakın kaybı yaşayan bireylere katılımcı bilgilendirme formu ve aydınlatılmış onam formu uygulanacağı zaman elektronik ortamda Google form şeklinde, ölçeklerle birlikte ulaştırılmıştır. Kişisel Bilgi Formu, araştırmaya katılan bireylerin yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey, kaybı yaşanan bireyle yakınlık derecesine ilişkin değerlendirmeleri kapsayan sosyodemografik özellikleri belirlemeye yönelik “ Kişisel Bilgi Formu” araştırmacı

tarafından hazırlanmıştır. Bu form ile aynı zamanda yas süreci ve dini başa çıkma tarzlarının, ayrıca araştırmaya katılan bireylerin sosyodemografik özelliklerinde incelenmesi yapılmıştır.

Tablo 1.

Sosyo-demografik Değişkenlerin Kişi Sayısının ve Yüzde Dağılımının İncelenmesi

	Değişken	(n)	(%)
Cinsiyet	Erkek	59	56,7
	Kadın	45	43,3
Yaş	19-24 yaş arası	29	27,9
	25-32 yaş arası	23	22,1
	32-42 yaş arası	26	25,0
	43 yaş ve üzeri	26	25,0
Eğitim Durumu	Lise	17	16,3
	Üniversite	71	68,3
	Yüksek Lisans/ Doktora	16	15,4
Çalışma Durumu	Çalışıyor	64	61,5
	Çalışmıyor	19	18,3
	Öğrenci	21	20,2
Psikolojik Rahatsızlık Durumu	Yok	104	100,0
Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Sosyal Destek Alma Durumu	Evet	66	63,5
	Hayır	38	36,5
Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Psikolojik Destek Alma Durumu	Evet	8	7,7
	Hayır	96	92,3
Ölen Kişiye Yakınlık	Annem	6	5,8
	Babam	13	12,5

	Amcam	9	8,7
	Kardeşim	5	4,8
	Yakın Arkadaşım	17	16,3
	Dayı	6	5,8
	Diğer	48	46,2
	Çok Dindarım	5	4,8
	Dindarım	16	15,4
Dini Gereklere Yerine Getirme	Orta Derecede Dindarım	59	56,7
	Pek Dindar Değilim	19	18,3
	Hiç Dindar Değilim	5	4,8

Araştırmaya 45 kadın (%43,4) ve 59 erkek (%56,7) olarak toplamda 104 kişi yer almıştır. Araştırmaya katılan bireylerin yaş dağılımlarına bakıldığında, 19-24 yaş arasında 29 (%27,9), 25-32 yaş arası 23 kişi (%22,1), 32-42 yaş arası 26 kişi (%25,0) ve 43 yaş ve üzeri 26 birey (%25,0) olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında, lise mezunu 17 kişi (%16,3), üniversite mezunu 71 kişi (%68,3) ve yüksek lisans/doktora mezunu 16 kişi (%15,4) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların çalışma durumları incelendiğinde, çalışan 64 kişi (%61,5), çalışmayan 19 kişi (%18,3) ve öğrenci olan 21 kişi (%20,2) olduğu bulunmuştur. Katılımcıların psikolojik rahatsızlık durumu incelendiğinde, psikolojik rahatsızlığı olmayan 104 kişi (%100) bulunmuştur. Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alma durumu incelendiğinde, evet diyen 66 kişi (%63,5) ve hayır diyen 38 kişi (%36,5) olduğu bulunmuştur. Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alma durumu incelendiğinde, evet diyen 8 kişi (%7,7) ve hayır diyen 96 kişi (%92,3) olduğu bulunmuştur. Ölen kişiye yakınlık değişkeni incelendiğinde, annem diyen 6 kişi (%5,8), babam diyen 13 kişi (%12,5), amcam diyen 9 kişi (%8,7), kardeşim diyen 5 kişi (%4,8), yakın arkadaşım diyen 17 kişi (%16,3), dayı diyen 6 kişi (%5,8) ve diğer kişiler diyen 48 kişi (%46,2) olduğu bulunmuştur. Dini gereklere yerine getirme değişkeni incelendiğinde, çok dindarım diyen 5 kişi (%4,8), dindarım diyen 16 kişi (%15,4), orta derecede

dindarım diyen 59 kişi (%56,7), pek dindar değilim diyen 19 kişi (%18,3) ve hiç dindar değilim diyen 5 kişi (%4,8) olduğu tespit edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Yapılan araştırma için veri toplama araçları olarak sosyo-demografik form, İki Boyutlu Yas Ölçeği ve Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği olarak toplamda üç bölümü içine alan anket form kullanılmıştır.

Sosyo-demografik Form

Araştırmada kullanılan sosyodemografik form 7 maddeden oluşmaktadır. Katılımcıların yaş, cinsiyet, çalışma durumu, kayıp yaşadığı süreçte profesyonel destek alıp almadığı ve kaybedilen kişi ile ilgili detayları içeren maddelerden oluşan form tek sayfa halinde araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

İki Boyutlu Yas Ölçeği (İBYÖ)

Yas sürecini ayrıntılı olarak değerlendirmek amacıyla Rubin ve vd. (2009) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 5 faktöre ayrılmıştır. 70 maddeden oluşmakta ve 5’li likert tipi ölçek üzerinden puanlanmaktadır. İki boyut içermektedir, ilk boyut “Genel işlevsellik” travmatik yaşantı (yakın kaybı) sonrasında işlevselliği ve verilen tepki ile ilişkilidir. İkinci boyut ise “Bağlanma boyutu” yaşanan travmatik kaybın (yakın kaybı) öncesi ve sonrası olmak üzere ilişkilerin yapısı ve özelliklerini ölçmektedir. Türkçe’ye uyarlaması Ayaz, vd. (2014) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa genel geçerliği 0,94 olarak hesaplanmıştır. İki boyutlu yas ölçeğinin iç tutarlılık kat sayısı 0,93 olarak belirtilmiştir.

Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği (DBÇTÖ)

Pargament ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilen Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği 7 olumlu ve 7 olumsuz olmak üzere 14 maddeden oluşan ölçek yaşam olaylarıyla baş etme ve psikolojik veriler arasındaki ilişkiyle bağlantısı değerlendirilerek geliştirilen ölçek, dini başa çıkmayı 2 kategoride incelemesi ve az sayıda soru içermesi nedeniyle tercih edilmektedir. Ölçeğin orijinal formunda olumlu dini başa çıkma Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0.87, olumsuz dini başa çıkma Cronbach alpha iç tutarlılık katsayısı 0.81 olarak belirtilmiştir. Türkçeye uyarlanması

Ekşi (2001) tarafından gerçekleştirilmiştir. Olumlu dini başa çıkma iç tutarlılık katsayısı 0.64, olumsuz dini başa çıkma ise 0.63 olarak belirtilmiştir.

Veri Toplan Süreci

Araştırma öncesinde Yakın Doğu Üniversitesi etik komitesinden araştırmanın onayı alınmıştır. Türkiye sınırları içerisinde yer alan örnekleme uygun bireyler ile iletişime geçilmiştir. Araştırmanın veri toplama aşamasına geçmeden önce, covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşamış bireylere katılımcı ve bilgilendirilmiş onam formu iletilerek, araştırmanın amacı ve ölçek soruları hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Araştırmaya 45 kadın ve 59 erkek olmak üzere toplamda 104 kişi katılmıştır. Ölçek soruları katılımcılara Google form üzerinden verilmiştir.

Çalışmanın Planı ve Süreci

Araştırmanın ilk aşamasında İki Boyutlu Yas Ölçeği, Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeği, geliştiren veya uyarlayan araştırmacılardan izinler alınmıştır. 10 Ocak 2021

İkinci aşamada Yakın Doğu Üniversitesi Etik Kurul Komisyonu'na başvurularak Etik Kurul izni alınmış ve araştırmaya başlanmıştır. 9 Mart 2021

Üçüncü aşamada araştırma başlama tarihinde pandemi süreci devam ettiği için ölçekler ve kişisel bilgi formu, katılımcı bilgilendirme ve katılımcı onam formları Google Form ile çevrimiçi olarak düzenlenmiştir. 10 Mart 2021

Kavramsal temeller ve ilgili araştırmaların incelenmesi. 15 Şubat 2021

Araştırma için uygun örnekleme yöntemiyle belirlenen 18 yaş ve üstü 104 gönüllü bireye ölçekler online olarak ulaştırılmış ve veriler toplanmıştır. 26 Mart 2021

Örneklem grubundan elde edilen verilerle yapılan istatistik analizleri sonucunda ulaşılan bulgular, literatür doğrultusunda tartışılarak sonuç ve önerilerde bulunulmuştur. 20 Nisan 2021

Verilerin Analizi

Yapılan araştırmada veri analizi kısmında The IBM şirketi tarafından geliştirilmiş olan Sosyal Araştırmalar İçin İstatistiksel Program Paketi (SPSS) 28.0.1. uygulaması kullanılmıştır.

Araştırmaya katılmış bireylerin yanıtlarının güvenilirliklerinin değerlendirilmesi için Cronbach's Alfa testi yapılmıştır. İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı, 0,93 olarak hesaplanmıştır. Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı, 0,867 olarak hesaplanmıştır.

BÖLÜM IV

Bulgular

Tablo 2.

Araştırma Ölçek ve Alt Boyutları için Normallik Varsayımının İncelenmesi

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Eğiklik	Standart Hata	Basıklık	Standart Hata
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	86,63	83,31	-0,667	0,237	-0,304	0,469
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Yakın ve Olumlu İlişkiler	37,64	37,50	0,018	0,237	-0,986	0,469
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler	25,88	27,00	-0,571	0,237	-0,321	0,469
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	30,55	30,50	-0,070	0,237	-0,667	0,469
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	20,02	20,00	0,366	0,237	0,153	0,469
Olumlu Dini Başa Çıkma	19,54	20,00	-0,298	0,237	-0,914	0,469
Olumsuz Dini Başa Çıkma	9,82	8,00	1,154	0,237	1,080	0,469

Kullanılan ölçek ve alt boyutlar için normallik varsayımının incelenmesinde iki kriter göz önüne alınmıştır. İlk olarak ortalama ve medyan değerleri arasındaki farkın az olması kriteri incelenmiştir. Son olarak eğiklik ve basıklık değerlerinin standart hata değerleri ile çarpımı sonucu elde edilen değerlerin $\pm 2,00$ aralığında olması beklenmektedir. Yapılan incelenmeler sonucunda çalışma ölçek ve alt boyutlarının ilgili iki kriteri de sağladığı görülmüş ve normal dağılım varsayımının sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ile birlikte parametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir.

Tablo 3.

Kullanılan Ölçeklerin Alt Boyutlarından Alınan Puanların Betimleyici İstatistik Değerleri

Ölçek	Alt Boyutlar	En Küçük Değer	En Büyük Değer	$\bar{x}$	ss
	Aktif Yas Sürecin İlişkisel Yönü	40	112	86,63	17,072

İki Boyutlu Yas Ölçeği	Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	15	64	37,64	12,890
	Kaybedilen Kişi ile Kurulan Çatışmalı İlişkiler	15	34	25,88	4,116
	Yasın Travmatik Olarak Algılanması	12	47	30,55	8,594
	Sosyal İşlevsellikte Bozulma	11	31	20,02	2,866
Dini Başa Çıkma Ölçeği	Olumlu Dini Başa Çıkma	7	28	19,54	6,155
	Olumsuz Dini Başa Çıkma	7	26	9,82	3,933
Alt Boyutlar		En Küçük Değer	En Büyük Değer	$\bar{x}$	Ss
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü		40	112	86,63	17,072
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler		15	64	37,64	12,890
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Çatışmalı İlişkiler		15	34	25,88	4,116
Yasın Travmatik Olarak Algılanması		12	47	30,55	8,594
Ölçek	Alt Boyutlar	En Küçük Değer	En Büyük Değer	$\bar{x}$	ss
	Sosyal İşlevsellikte Bozulma	11	31	20,02	2,866
	Olumlu Dini Başa Çıkma	7	28	19,54	6,155
	Olumsuz Dini Başa Çıkma	7	26	9,82	3,933

Araştırmada kullanılan İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutundan alınan en düşük toplam puan değeri 40 ve en yüksek değer 112 puan, Kaybedilen Kişiyle Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutundan alınan en düşük toplam puan değeri 15 ve en yüksek değer 64 puan, Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutundan alınan en düşük toplam puan değeri 15 ve en yüksek değeriye 34 puan, Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutundan alınan en düşük toplam puan değeri 12 ve en yüksek değeriye 47 puan ve Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunun toplam puanlarına bakıldığında en düşük puanın 11 ve en yüksek puanın 31 olduğunu görülmektedir.

Araştırmada kullanılan Dini. Başa. Çıkma. Ölçeği'nin Olumlu. Dini Başa Çıkma alt boyutundan alınan en düşük toplam puan değeri 7 ve en yüksek değeriye 28 puan ve Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunun toplam puanlarına bakıldığında en düşük puanın 7 ve en yüksek puanın 31 olduğunu görülmektedir.

Tablo 4.

Kullanılan Ölçeklerin İç Tutarlılık Güvenirlilik Katsayıları

Ölçek/Alt Boyutlar	K	Cronbach Alfa
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	25	0,923
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	13	0,923
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Çatışmalı İlişkiler	7	0,582
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	10	0,847
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	7	0,777
İki Boyutlu Yas Ölçeği Genel Toplam	70	0,946
Olumlu Dini Başa Çıkma	7	0,927
Olumsuz Dini Başa Çıkma	7	0,815
Dini Başa Çıkma Ölçeği Genel Toplam	14	0,867

Araştırmada kullanılan İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı, 0,946 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları, Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunda 0,923, Kaybedilen Kişiyle Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunda 0,923, Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutunda 0,582, Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunda 0,847 ve Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunda 0,777 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmada kullanılan Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı, 0,867 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayıları, Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunda 0,927, Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunda 0,815 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 5.

Cinsiyet Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	P
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	Kadın	59	87,07	18,695	0,295	102	0,769
	Erkek	45	86,07	14,864			
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	Kadın	59	38,56	13,053	0,828	102	0,410
	Erkek	45	36,44	12,718			
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler	Kadın	59	26,32	4,357	1,272	102	0,206
	Erkek	45	25,29	3,745			
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	Kadın	59	31,20	9,318	0,889	102	0,376
	Erkek	45	29,69	7,558			
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	Kadın	59	20,20	3,050	0,749	102	0,456
	Erkek	45	19,78	2,619			

*p<0,05

Cinsiyet değişkeni için araştırmaya katılan bireylerin İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin alt boyutunun toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Bağımsız Örnek t-Testi kullanılmıştır.

Kadın ve erkeklerde Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Kadın ve erkeklerde Kaybedilen Kişiyle Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Kadın ve erkeklerde Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Kadın ve erkeklerde Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Kadın ve erkeklerde Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 6.

Cinsiyet Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	P
Olumlu Dini Başa Çıkma	Kadın	59	20,17	5,748	1,200	102	0,233
	Erkek	45	18,71	6,625			
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Kadın	59	9,34	3,325	-	102	0,157
	Erkek	45	10,44	4,575	1,427		

* $p<0,05$

Cinsiyet değişkeni için araştırmaya katılan bireylerin Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Bağımsız Örnek t-Testi kullanılmıştır.

Kadın ve erkeklerde Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Kadın ve erkeklerde Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunun alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 7.

Yaş Grupları için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyutundaki Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Yaş Grupları	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	p
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	19-24	29	86,55	18,742	0,374	3	0,772
	25-32	23	87,39	17,471			
	32-42	26	88,81	16,427			
	43 yaş ve üzeri	26	83,88	15,986			
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	19-24	29	39,55	12,988	0,896	3	0,446
	25-32	23	37,09	12,724			
	32-42	26	39,23	14,354			
	43 yaş ve üzeri	26	34,42	11,367			
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler	19-24	29	26,28	3,217	0,296	3	0,828
	25-32	23	26,22	4,101			
	32-42	26	25,62	4,809			
	43 yaş ve üzeri	26	25,38	4,437			
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	19-24	29	31,69	7,417	0,676	3	0,569
	25-32	23	31,52	9,283			
	32-42	26	30,27	9,267			
	43 yaş ve üzeri	26	28,69	8,657			
	19-24 yaş arası	29	20,10	3,098			
	25-32 yaş arası	23	19,26	3,558			

Sosyal İşlevsellikte Bozulma	32-42 yaş arası	26	20,42	2,403	100
	43 yaş ve üzeri	26	20,19	2,333	

*p<0,05

Yaş gruplarının değişkeni için katılımcıların İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile kullanılmıştır.

Yaş grupları kategorilerine göre Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Yaş grupları kategorilerine göre Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Yaş grupları kategorilerine göre Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Yaş grupları kategorilerine göre Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Yaş grupları kategorilerine göre Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Tablo 8.

Yaş Grupları için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundaki Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Yaş Grupları	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	p
Olumlu Dini Başa Çıkma	19-24	29	18,38	6,026			
	25-32	23	17,09	6,626	4,623	3	0,005*
	32-42	26	19,62	6,087		100	
	43 yaş ve üzeri	26	22,92	4,551			

Olumsuz Dini	19-24	29	10,34	4,262			
Başa Çıkma	25-32	23	8,39	2,311	1,573	3	0,201
	32-42	26	10,62	4,900		100	
	43 yaş ve üzeri	26	9,69	3,438			

p<0,05

Yaş gruplarındaki değişkenlere bakıldığında katılımcıların Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Yaş grupları kategorilerine göre Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; p<0,05. Farklılığın hangi kategoriden kaynaklandığının bulunması için yapılan Tukey-B (Post Hoc) çoklu karşılaştırma sonucuna göre, 43 yaş ve üzeri olan kişilerin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalaması, 19-24 yaş arası, 25-32 yaş arası ve 32-42 yaş arası olan kişilerin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre 43 yaş ve üzerinde olan bireyler Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamasından daha fazla puan elde etmiştir.

Yaş grupları kategorilerine göre Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Tablo 9.

Eğitim Durumu için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyutundaki Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	p
Aktif Yas	Lise	17	85,53	20,396			
Sürecinin	Üniversite	71	86,79	16,794	0,044	2	0,957
İlişkisel Yönü	Yüksek Lisans/ Doktora	16	87,13	15,474		101	

Kaybedilen	Lise	17	36,06	14,011			
Kişi ile Kurulan	Üniversite	71	37,93	12,497	0,152	2	0,859
Olumlu ve							
Yakın İlişkiler	Yüksek Lisans/ Doktora	16	38,06	14,116		101	
Kaybedilen	Lise	17	25,41	4,302			
Kişiyle Kurulan	Üniversite	71	25,82	4,193	0,376	2	0,688
Çatışmalı							
İlişkiler	Yüksek Lisans/ Doktora	16	26,63	3,704		101	
Kaybedilen	Lise	17	30,24	10,461			
Travmatik	Üniversite	71	30,58	8,313	0,016	2	0,984
Olarak							
Algılanması	Yüksek Lisans/ Doktora	16	30,75	8,234		101	
Kaybedilen	Lise	17	19,12	2,472			
Sosyal	Üniversite	71	20,18	3,100	1,009	2	0,368
İşlevsellikte							
Bozulma	Yüksek Lisans/ Doktora	16	20,25	1,983		101	

*p<0,05

Eğitim durumu için katılımcıların İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Eğitim durumu kategorilerine göre Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Eğitim durumu kategorilerine göre Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Eğitim durumu kategorilerine göre Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Eğitim durumu kategorilerine göre Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Eğitim durumu kategorilerine göre Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 10.

Eğitim Durumu için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Eğitim Durumu	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	p
Olumlu Dini Başa Çıkma	Lise	17	22,71	4,043	3,262	2	0,042*
	Üniversite	71	19,21	6,381			
	Yüksek Lisans/ Doktora	16	17,63	6,076			
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Lise	17	9,53	3,356	0,297	2	0,744
	Üniversite	71	10,01	4,176			
	Yüksek Lisans/ Doktora	16	9,25	3,493			

$p<0,05$

Eğitim durumu değişkeni için katılımcıların Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Eğitim durumu kategorilerine göre Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p<0,05$. Farklılığın hangi kategoriden kaynaklandığını bulmak Tukey-B (Post Hoc) kullanılmıştır, çoklu karşılaştırma sonucuna göre, eğitim durumu lise mezunu olan kişilerin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunun alınmış toplam puan ortalaması, eğitim durumu üniversite ve yüksek lisans/doktora mezunu olan kişilerin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre eğitim durumu lise mezunu olan bireyler Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamasından daha fazla puan elde etmiştir.

Eğitim durumu kategorilerine göre Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 11.

Çalışma Durumu için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Çalışma Durumu	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	p
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	Çalışıyor	64	86,39	16,903	0,029	2	0,972
	Çalışmıyor	19	86,58	19,222			
	Öğrenci	21	87,43	16,357			
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	Çalışıyor	64	37,91	13,670	0,042	2	0,959
	Çalışmıyor	19	36,95	12,140			
	Öğrenci	21	37,48	11,561			
Kaybedilen Kişiyile Kurulan Çatışmalı İlişkiler	Çalışıyor	64	25,61	4,162	0,342	2	0,711
	Çalışmıyor	19	26,32	4,435			
	Öğrenci	21	26,29	3,797			
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	Çalışıyor	64	30,27	9,198	0,357	2	0,701
	Çalışmıyor	19	29,95	7,568			
	Öğrenci	21	31,95	7,723			
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	Çalışıyor	64	20,19	3,065	0,286	2	0,752
	Çalışmıyor	19	19,79	2,394			
	Öğrenci	21	19,71	2,704			

* $p<0,05$

Çalışma durumu için katılımcıların İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Çalışma durumu kategorilerine göre Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Çalışma durumu kategorilerine göre Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Çalışma durumu kategorilerine göre Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Çalışma durumu kategorilerine göre Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Çalışma durumu kategorilerine göre Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 12.

Çalışma Durumu için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Çalışma Durumu	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	p
Olumlu Dini Başa Çıkma	Çalışıyor	64	20,05	6,196	1,162	2	0,315
	Çalışmıyor	19	19,84	5,449			
	Öğrenci	21	17,71	6,559			
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Çalışıyor	64	9,89	4,040	0,248	2	0,781
	Çalışmıyor	19	9,26	3,142			
	Öğrenci	21	10,10	4,358			

Çalışma durumu değişkeni için katılımcıların Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Çalışma durumu kategorilerine göre Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Çalışma durumu kategorilerine göre Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 13.

Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Sosyal Destek Alma Durumu Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Sosyal Destek	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	P
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	Evet	66	83,15	18,598	-	102	0,006*
	Hayır	38	92,68	12,018	2,834		
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	Evet	66	36,47	12,403	-	102	0,222
	Hayır	38	39,68	13,623	1,228		
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler	Evet	66	25,45	3,864	-	102	0,171
	Hayır	38	26,61	4,481	1,379		
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	Evet	66	29,21	8,557	-	102	0,036*
	Hayır	38	32,87	8,263	2,125		
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	Evet	66	20,23	2,601	0,975	102	0,332
	Hayır	38	19,66	3,282			

* $p<0,05$

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alma durumu değişkeni için katılımcıların İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Bağımsız Örnek t-Testi kullanılmıştır.

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan ve yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p < 0,05$. Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyut toplam puan ortalamaları, yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcılar daha fazla Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü puanı elde etmiştir.

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler İlişkiler alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p > 0,05$.

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $t(102) = -1,379$; $p > 0,05$.

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p < 0,05$. Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları, yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan katılımcıların Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyut toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcılar daha fazla Yasın Travmatik Olarak Algılanması puanı elde etmiştir.

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunun alınmış toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p > 0,05$.

Tablo 14.

Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Sosyal Destek Alma Durumu Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Sosyal Destek	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	P
Olumlu Dini Başa Çıkma	Evet	66	18,53	6,298	-	102	0,027*
	Hayır	38	21,29	5,550	2,244		
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Evet	66	9,73	3,449	-	102	0,760
	Hayır	38	9,97	4,705	0,306		

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alma durumu değişkeni için katılımcıların Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Bağımsız Örnek t-Testi kullanılmıştır.

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p < 0,05$. Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları, yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan katılımcıların Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcılar daha fazla Olumlu Dini Başa Çıkma puanı elde etmiştir.

Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p > 0,05$.

Tablo 15.

Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Psikolojik Destek Alma Durumu Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Psikolojik Destek	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	P
	Evet	8	74,38	22,816		102	0,034*

Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	Hayır	96	87,66	16,245	-	2,151	
Kaybedilen Kişiyle	Evet	8	27,88	11,307	-	102	0,025*
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	Hayır	96	38,46	12,729	2,276		
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler	Evet	8	25,00	4,309	-	102	0,534
	Hayır	96	25,95	4,115	0,624		
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	Evet	8	23,13	9,790	-	102	0,010*
	Hayır	96	31,17	8,246	2,614		
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	Evet	8	20,88	3,271	0,878	102	0,382
	Hayır	96	19,95	2,837			

*p<0,05

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alma durumu değişkeni için katılımcıların İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Bağımsız Örnek t-Testi kullanılmıştır.

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan ve yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p<0,05$. Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları, yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcılar daha fazla Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü puanı elde etmiştir.

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan ve yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında

istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p<0,05$. Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutundan alınan toplam puan ortalamaları, yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan katılımcıların Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcılar daha fazla Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü puanı elde etmiştir.

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan ve yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan ve yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p<0,05$.

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutundan alınan toplam puan ortalamaları, yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan katılımcıların Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcılar daha fazla Yasın Travmatik Olarak Algılanması puanı elde etmiştir. Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan ve yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 16.

Yakın Kaybı Yaşandığı Sürede Psikolojik Destek Alma Durumu Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Psikolojik Destek	N	$\bar{x}$	ss	t	sd	P
	Evet	8	20,88	7,140	0,637	102	0,525

Olumlu Dini Başa Çıkma	Hayır	96	19,43	6,095			
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Evet	8	11,63	3,204	1,359	102	0,177
	Hayır	96	9,67	3,965			

*p<0,05

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alma durumu değişkeni için katılımcıların Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Bağımsız Örnek t-Testi kullanılmıştır.

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alan ve Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek almayan katılımcıların Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; p>0,05.

Tablo 17.

Ölen Kişiyne Yakınlık Değişkeni için İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Ölen Kişiyne Yakınlık	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	p
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	Annem	6	79,00	12,345			
	Babam	13	71,54	15,191			
	Amcam	9	95,33	11,147	8,014	6	0,000*
	Kardeşim	5	58,00	15,620		97	
	Yakın Arkadaşım	17	86,18	15,645			
	Dayı	6	90,83	13,703			
	Diğer	48	92,67	14,375			
Kaybedilen Kişi ile Kurulan	Annem	6	18,67	1,862			
	Babam	13	27,92	12,079			

Olumlu ve Yakın İlişkiler	Amcam	9	45,22	10,329	7,459	6	0,000*
	Kardeşim	5	27,80	7,563		97	
	Yakın Arkadaşım	17	38,47	11,276			
	Dayı	6	47,00	10,040			
	Diğer	48	40,79	11,598			
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler	Annem	6	24,83	4,916			
	Babam	13	23,15	4,394			
	Amcam	9	25,89	2,261	2,085	6	0,062
	Kardeşim	5	23,00	3,536		97	
	Yakın Arkadaşım	17	26,12	4,014			
	Dayı	6	27,67	4,803			
Yasın Travmatik Olarak Algılanması	Diğer	48	26,73	3,940			
	Annem	6	21,50	1,871			
	Babam	13	23,00	6,671			
	Amcam	9	34,60	5,431	10,74 7	6	0,000*
	Kardeşim	5	17,40	4,827		97	
	Yakın Arkadaşım	17	29,41	7,142			
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	Dayı	6	32,50	6,091			
	Diğer	48	34,00	7,562			
	Annem	6	19,17	1,722			
	Babam	13	20,08	2,431			
	Amcam	9	19,78	2,539	0,467	6	0,832
	Kardeşim	5	20,60	,548		97	
	Yakın Arkadaşım	17	19,82	2,834			
	Dayı	6	21,67	2,582			
	Diğer	48	19,96	3,332			

Ölen kişiye yakınlık değişkeni için katılımcıların İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Ölen kişiye yakınlık kategorilerine göre Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p<0,05$. Farklılığın hangi kategoriden meydana geldiğini bulmak için Tukey-B (Post Hoc) kullanılmıştır, çoklu karşılaştırma sonucuna göre, ölen kişiye yakınlık derecesi amcası olan kişilerin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalaması, ölen kişiye yakınlık derecesi anne, baba, kardeş, yakın arkadaş, dayı ve diğerleri olan kişilerin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre ölen kişiye yakınlık derecesi amcası olan bireyler Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamasından daha fazla puan elde etmiştir.

Ölen kişiye yakınlık kategorilerine göre Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p<0,05$. Farklılığın hangi kategoriden kaynaklandığının bulunması için yapılan Tukey-B (Post Hoc) çoklu karşılaştırma sonucuna göre, ölen kişiye yakınlık derecesi dayısı olan kişilerin Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalaması, ölen kişiye yakınlık derecesi anne, baba, kardeş, yakın arkadaş, amca ve diğerleri olan kişilerin Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre ölen kişiye yakınlık derecesi dayısı olan bireyler Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamasından daha fazla puan elde etmiştir.

Ölen kişiye yakınlık kategorilerine göre Kaybedilen Kişiyile Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Ölen kişiye yakınlık kategorilerine göre Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p<0,05$. Farklılığın hangi kategoriden kaynaklandığının bulunması için yapılan Tukey-B (Post Hoc) çoklu karşılaştırma sonucuna göre, ölen kişiye yakınlık derecesi amcası olan kişilerin Yasın Travmatik Olarak Algılanması

alt boyutunundan alınan toplam puan ortalaması, ölen kişiye yakınlık derecesi anne, baba, kardeş, yakın arkadaş, dayı ve diğerleri olan kişilerin Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre ölen kişiye yakınlık derecesi amcası olan bireyler Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamasından daha fazla puan elde etmiştir.

Ölen kişiye yakınlık kategorilerine göre Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık yoktur; $p>0,05$.

Tablo 18.

Ölen Kişiye Yakınlık Değişkeni için Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Alt Boyutundan Alınan Toplam Puan Ortalamaları Arasındaki Farkın İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	Ölen Kişiye Yakınlık	n	$\bar{x}$	ss	F	sd	P
Olumlu Dini Başa Çıkma	Annem	6	23,33	4,803			
	Babam	13	22,00	4,637			
	Amcam	9	16,44	7,650	2,452	6	0,030*
	Kardeşim	5	24,60	2,881		97	
	Yakın Arkadaşım	17	20,65	5,384			
	Dayı	6	16,50	4,764			
	Diğer	48	18,44	6,418			
Olumsuz Dini Başa Çıkma	Annem	6	12,33	5,279			
	Babam	13	11,54	4,196			
	Amcam	9	7,78	1,986	2,987	6	0,010*
	Kardeşim	5	12,40	2,302		97	
	Yakın Arkadaşım	17	11,29	5,709			
	Dayı	6	9,50	3,987			
	Diğer	48	8,67	2,692			

* $p<0,05$

Ölen kişiye yakınlık değişkeni için katılımcıların Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasındaki farkı incelemek için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Ölen kişiye yakınlık kategorilerine göre Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p < 0,05$. Farklılığın hangi kategoriden meydana geldiğini bulmak için Tukey-B (Post Hoc) yapılmıştır, çoklu karşılaştırma sonucuna göre, ölen kişiye yakınlık derecesi kardeşi olan kişilerin, Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalaması, ölen kişiye yakınlık derecesi anne, baba, amca, yakın arkadaş, dayı ve diğerleri olan kişilerin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamasından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre ölen kişiye yakınlık derecesi, kardeşi olan bireyler Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyutunun toplam puan ortalamasından daha fazla puan elde edildiği saptanmıştır.

Ölen kişiye yakınlık kategorilerine göre Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık vardır; $p < 0,05$. Farklılığın hangi kategoriden meydana geldiğini bulmak için Tukey-B (Post Hoc) yapılmıştır çoklu karşılaştırma sonucuna göre, ölen kişiye yakınlık derecesi kardeşi olan kişilerin Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalaması, ölen kişiye yakınlık derecesi anne, baba, amca, yakın arkadaş, dayı ve diğerleri olan kişilerin Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunundan alınan toplam puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre ölen kişiye yakınlık derecesi kardeşi olan bireyler Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyutunun toplam puan ortalamasında elde edilen toplam puan değeri daha fazladır.

Tablo 19.

Araştırma Ölçek ve Alt Boyutlarının Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

Ölçek/Alt Boyut	1	2	3	4	5	6	7
Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü	1						
Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler	0,654***	1					
Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler	0,413***	0,244*	1				

Yasın Travmatik Olarak Algılanması	0,800***	0,774***	0,382***	1		
Sosyal İşlevsellikte Bozulma	0,088	0,223*	0,133	0,123	1	
Olumlu Dini Başa Çıkma	-0,148	-0,214*	-0,116	-0,180	0,137	1
Olumsuz Dini Başa Çıkma	0,351***	-0,107	-0,249*	-0,314*	0,176	0,229* 1

1: Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü; 2: Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler; 3: Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler; 4: Yasın Travmatik Olarak Algılanması; 5: Sosyal İşlevsellikte Bozulma; 6: Olumlu Dini Başa Çıkma; 7: Olumsuz Dini Başa Çıkma *p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001.

İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyut toplam puanı ile İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde güçlü bir ilişki vardır; $r=0,654$; $p<0,001$. İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyut toplam puanı ile İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki vardır; $r=0,413$; $p<0,001$. İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyut toplam puanı ile İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde çok güçlü bir ilişki vardır; $r=0,800$; $p<0,001$. İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyut toplam puanı ile Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki vardır; $r=0,351$; $p<0,001$.

İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyut toplam puanı ile İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde zayıf bir ilişki vardır; $r=0,244$; $p<0,05$. İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyut toplam puanı ile İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde güçlü bir ilişki vardır; $r=0,744$; $p<0,001$. İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyut toplam puanı ile İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Sosyal İşlevsellikte Bozulma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde zayıf bir ilişki vardır; $r=0,223$; $p<0,05$. İki Boyutlu Yas

Ölçeği'nin Kaybedilen Kişi ile Kurulan Olumlu ve Yakın İlişkiler alt boyut toplam puanı ile Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı negatif yönde zayıf düzeyde bir ilişki vardır; $r = -0,214; p < 0,05$.

İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişiyle Kurulan Çatışmalı İlişkiler alt boyut toplam puanı ile İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki vardır; $r = 0,382; p < 0,001$. İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Kaybedilen Kişiyle Kurulan Yakın ve Olumsuz İlişkiler alt boyut toplam puanı ile Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı negatif yönde zayıf düzeyde bir ilişki vardır; $r = -0,249; p < 0,05$.

İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Yasın Travmatik Olarak Algılanması alt boyut toplam puanı ile Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı negatif yönde zayıf düzeyde bir ilişki vardır; $r = -0,314; p < 0,05$.

Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumlu Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı ile Dini Başa Çıkma Ölçeği'nin Olumsuz Dini Başa Çıkma alt boyut toplam puanı arasında istatistiksel düzeyde anlamlı pozitif yönde zayıf düzeyde bir ilişki vardır; $r = 0,229; p < 0,05$.

BÖLÜM V

Tartışma

Bu araştırmada Covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin incelenmesi ortaya konmuştur. Ayrıca araştırmaya katılan bireylerin bazı sosyo-demografik bilgileri ile yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkilerde incelenmiştir.

Cinsiyet değişkeni incelendiğinde kadın ve erkek katılımcılar arasında bir farklılık görülmemiştir. Literatür incelendiğinde ise (Bryant ve Harvey, 2003) Travma sonrası stres bozukluğu üzerine gerçekleştirdiği araştırmada kadınların şiddetli duygusal olaylar karşısında daha fazla tepki verdiğini ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra yapılan araştırmaların birçoğunda kadın bireylerin yas süreçlerini erkek bireylere kıyasla daha yoğun duygular içerisinde geçirdiğinin tespit edildiği görülmektedir. Kersting ve ark., (2011) yas üzerine gerçekleştirdikleri araştırmalarında elde ettikleri bulgular araştırmamızın sonuçlarını desteklemektedir. Bunun yanı sıra Turan (2019) kaybın ani veya beklendik olma durumunun yas üzerine etkisini araştırdığı araştırmasında da yas sürecinde kadınların erkeklerden daha fazla tepki gösterdiğini ortaya koymuştur. Bebeklerini kaybeden ailelerin yas süreçlerini inceledikleri araştırmalarında Dyregrov ve Matthiesen (1991), Yas ilişkisinde bütünlük duygusu ve duygu düzenleme hakkında gerçekleştirdiği araştırmasında Demir (2016) araştırmamıza paralel sonuçlar elde etmişlerdir. Bu araştırmaların aksine ileri yaştaki yetişkin bireylerde yas süreçleri üzerine yaptıkları araştırmalarda Newson ve arkadaşları (2011) ve dul kalan bireyler üzerine yaptıkları araştırmalarda Zisook ve Shuchter (1991) erkeklerin daha yoğun tepkiler ortaya koyduklarını belirtmişlerdir.

Bireyin yaşadığı kayıp sonrası hissettiği duygular ve yaşadığı travmanın düzeyleri, yakınlık derecesine göre farklılık göstermektedir (Bowlby, 1980).

(Fulton ve Owen, 1971; Akt. Parkes, 1988). 'de yas süreçlerini incelediği araştırmasında yakınıni kaybeden bireylerin bu durumla başa çıkmalarını etkileyen hususlardan birinin kaybedilen kişiye olan yakınlık derecesi olduğunu ifade etmiştir. Literatür incelendiğinde yapılan araştırmalar, en yoğun travma yaratan kayıpların önce evlat, sonra eş kayıpları olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra afet sonrası yaşanan kayıpları incelediği araştırmasında Neria ve arkadaşları (2007), yas üzerine

gerçekleştirdikleri araştırmada Kersting ve arkadaşları (2011), ileri yaştaki yetişkin bireylerde yas süreçleri üzerine yaptıkları araştırmada Newson ve arkadaşları (2011), yakınıni kaybeden bireyler üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında Middleton ve arkadaşları (1998) araştırmamızla paralel sonuçlar elde etmişlerdir.

Yaptığımız araştırmada elde ettiğimiz bulgular ise covid 19 pandemisi sonrası yaşanan kayıplarda; en yoğun travmatik duyguların amca kaybı sonucu ortaya çıktığını göstermektedir. Bunun yanı sıra aktif yas sürecinin ilişkisel yönü alt boyutunda dayısını kaybeden bireylerinde yaşanan kayıp sonrasında hayata yeniden tutunma konusunda zorluklar yaşadığı görülmüştür. Literatüre baktığımızda en yoğun travmatik duyguların anne, baba veya evlat arasında yaşandığı görülmüştür. Lakin araştırmaya dâhil etmeye çalıştığımız anne, baba veya evlat kaybı yaşayan bireyler araştırmaya katılmaya çoğunlukla gönüllü olmak istemediler. Bu durum bize, yaşanan kaybın travma düzeyinin yoğun olduğunu gösterebilir.

Yakın kaybı her yaşta bireyi etkileyen bir olgudur. Birey kaç yaşında olursa olsun bir yakınıni kaybedince tepki vermektedir. Özellikle Covid-19 gibi ani meydana gelen kayıplarda verilen tepkiler değişmediği söylenebilir. Yaptığımız araştırmada yaş faktörü ise yas süreçleri arasında anlamlı bir farklılık görüşmemiştir. Literatür incelendiğinde ise uzamış yas bozukluğu üzerine yaptığı araştırmalarında Prigerson ve arkadaşları (2002), öksüz ve dulların uzamış yas bozuklukları üzerine gerçekleştirdikleri araştırmalarında ise Schaal ve arkadaşları (2010) elde ettikleri sonuçlarla araştırmamızı desteklemektedirler.

Neria ve arkadaşları (2007) yaptıkları araştırmada bireyin aldığı eğitimin, yakın kaybı sonrasında yaşanan süreçte bireye olumlu etkisi olduğu ortaya konulmuştur. Gerçekleştirdiğimiz araştırmada elde ettiğimiz sonuçlar ise bu durumun aksine eğitim düzeyinin yas süreçlerinde bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Turan (2019) ın da ani kayıp ve beklendik kayıplar sonrası yas sürecini incelediği araştırmasında da araştırmamızı destekler bir sonuca ulaşmıştır. Hamzaçebi (2016) ise yas süreci üzerinde bağlanma stillerinin etkisini araştırmak amacıyla gerçekleştirdiği araştırmasında eğitim seviyesinin arttıkça yas puan ortalamasının düştüğünü yani lise mezunu bireylerin daha yoğun yas süreçleri yaşadığını ifade etmiştir.

Kişi, doğumu itibariyle keşfetmeye ve öğrenmeye başlar. Öğrenmenin temel unsurlarından birisi yaşantılara bağlı olarak bireyde davranış değişikliği meydana getirmesidir (Aşkar ve Akkoyunlu, 1993). Bu bağlamda düşünüldüğünde birey

yaşadığı süre içerisinde devamlı bir öğrenme halindedir bu yüzden davranışlarında değişim olması hayatın olağan akışı içerisinde beklenen bir durumdur (Keleş, 2019). Bu doğrultuda bireyin her yaşta, her olaya aynı tepkiyi vermesini beklememek gerekir. Yas olgusu da bu durumlardan biridir. Bireylerin yaş ilerledikçe dine bakışı ve dini değerlere karşı verdiği tepkide değişmektedir (Mehmedoğlu, 2004).

Gerçekleştirdiğimiz araştırmada, literatürde yer alan diğer araştırmalarda olduğu gibi bireylerin yaşlandıkça dine yönelme, Allah’a yakınlaşma, dua, ibadet gibi başa çıkma yöntemlerine daha sık başvurduğu sonucuna ulaşılmıştır 2012 yılında gerçekleştirdiği dini başa çıkma üzerine psiko-sosyal araştırmasında Ayten, 2014 yılında Suriye iç savaşından kaçarak Kilis’e yerleşen Suriyeli sığınmacıların yaşadıkları sorunlar karşısında dindarlık ve dini başa çıkmalarını inceledikleri araştırmalarında Ayten ve Sağır, 2014, yetişkinlerde dini başa çıkmanın yaşam doyumuna etkisini araştırdığı araştırmasında Batan, 2016; İşsizlik ve stresin dini başa çıkma ile ilişkisini incelediği araştırmada Çolak (2020), kişilik ile dini başa çıkma üzerine yaptığı araştırmada Akkaya Türköl (2020) ‘un elde ettiği bulgular, araştırmamızın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Araştırmamızda elde ettiğimiz bir diğer sonuç ise cinsiyet değişkeninin bireylerin dini başa çıkma algılarını etkilemediği yönündedir. Alan yazında yer alan araştırmalar incelendiğinde elde ettiğimiz bulguların bu araştırmalarla paralel sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir. Dini başa çıkma ve ruh sağlığı üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında Ekşi (2001), Yaşlılık döneminde dini başa çıkma üzerine yaptığı araştırmada Şentepe (2015), yetişkinlerde dini başa çıkmanın yaşam doyumuna etkisini araştırdığı araştırmasında Batan (2016), ve kişilik ile dini başa çıkma üzerine yaptığı araştırmada Akkaya Türköl (2020) da cinsiyet değişkenini incelediği araştırmasında olumlu veya olumsuz başa çıkmanın dini düzeyde istatistiksel açıdan anlamlı bir değişim olmadığını tespit etmişlerdir.

Bunların yanı sıra eğitim düzeyi de bireylerin davranışlarına etki eden önemli faktörlerden birisidir. Gerçekleştirdiğimiz araştırmada eğitim düzeyi ile olumlu dini başa çıkma puanları arasında ters orantı olduğu; eğitim düzeyinin arttıkça olumlu dini başa çıkma puanlarının düştüğü görülmüştür. Bu doğrultuda araştırmamızın sonunda lise mezunu bireylerin zorluklarla mücadele ederken dine yönelme, Allah’a yakarma, dua ve ibadet gibi olgulara daha fazla yöneldiği görülmüştür. Ayten (2012) ve Akkaya Türköl (2020)’un araştırmaları incelediğinde ise ilköğretim ve lise mezunlarının lisans ve lisansüstü eğitim mezunlarına kıyasla olumlu olarak dini başa

çıkma düzeyinde daha fazla puan ortalaması elde ettikleri bu açıdan araştırmamızda elde ettiğimiz sonucu destekledikleri görülmektedir.

Bireyler, hayatın akışı içerisinde birçok olay yaşamaktadır. Stresli bir olay yaşadıktan sonra ise bireyin tekrardan yaşama uyum sağlamak amacıyla ortaya koydukları bazı tepkiler ve yöntemler vardır. Bu yöntemlerden birisi de inançlara sarılmaktır. Birey, karşılaştığı sıkıntıları çözmek amacıyla inandığı dine ait inançlara yönelerek bir çıkış yolu bulmaya çalışmaktadır (Kula, 2002).

Yas süreçleri bireyin sosyal yaşamında değişikliklere yol açmaktadır. Yakınını kaybeden bir bireyin, kayıp sonrası sosyalleşmede, çalışmakta veya çevresi ile olan görüşmelerinde güçlükler yaşayabilmesi muhtemeldir. Bu sebeple yas süreci de stresli ve zorlu bir süreçtir. Volkan (2008), yası tanımlarken bir yasin yakınını kaybeden bireyde kayıptan sonra meydana gelmesi muhtemel kişisel veya duygusal durum ifadesini kullanmıştır. Bunun yanı sıra kayıp sonrasında bu duruma verilen ruhsal bir yanıt olarak da düşünülebileceğini iç dünya ile gerçeklik dengesinin kurulması için yapılan bir uzlaşma olduğunu söylemiştir.

Pargament (1997), dinin rehberlik, destek ve ümit verme işlevlerine dikkat çekerek, bireylerin karşılaştıkları olaylara anlam yüklemelerine ve bu stresli süreçlerle mücadele edebilmelerine yardımcı olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda incelendiğinde bireyin stres düzeyi ve duygu yoğunluğunun fazla olarak yaşandığı yas süreçlerinde bir çıkış yolu olarak dini değerlere sarıldığı söylenebilir. Bu dini başa çıkma süreci olumlu olabildiği gibi olumsuzda olabilmektedir. Birey yaşanan kayıptan dolayı Allah ile yakınlaşabileceği gibi, bu olayların sebebi olarak görerek ondan uzaklaşabilmektedir (Akkaya Türkol, 2020). Araştırmamızda da bu yargılara paralel sonuçlar elde edilmiştir bunlardan biriside aktif yas süreci ile olumsuz dini başa çıkmanın birbiriyle doğru orantılı olduğudur. Kaybettiği yakınının arkasından dini inaçlarına karşı gelerek Allah'a isyan, yakınma, sitem gibi davranışlar gösteren bireylerin yas sürecinde yaşadığı olumsuz duyguların arttığı ve yas sürecini zor atlattığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcılardan çevrimiçi olarak anket toplanmasından ötürü örneklem verilerinin güvenilirlik düzeyinin nasıl olduğu bilinmediği için araştırmanın bir sınırlılığı olarak değerlendirilebilir. Covid-19 dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma değişkenleri arasındaki ilişkiyi inceleyen ve sınırlı sayıda araştırmaların olması araştırmanın güçlü yönlerindendir.

BÖLÜM VI

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

Covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada ulaşılan sonuçlar sırasıyla şunlardır. Araştırmanın birinci alt problemi “İki boyutlu yas ölçeği ve sosyodemografik özellikler arasında fark var mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Birinci alt problem kapsamında elde edilen bulgular incelendiğinde; iki boyutlu yas ölçeği ile cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışma durumu değişkenleri arasında hiçbir alt boyutta istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bunun yanı sıra katılımcıların tamamı psikolojik rahatsızlığının olmadığını belirttiği için bu değişken analize eklenmemiştir.

Sosyodemografik özelliklerden sosyal destek alma, psikolojik destek alma ve ölene yakınlık derecesi değişkenleri incelendiğinde ise iki boyutlu yas ölçeğinin farklı alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar görülmüştür. Bu farklılıklar; yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek alma, yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alma ve ölen kişiye yakınlık alt boyutlarında saptanmıştır.

Elde edilen bulgular incelendiğinde yakın kaybı yaşandığı sürede sosyal destek almayan katılımcıların daha fazla Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü puanına sahip olduğu görülmüştür. Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alma değişkenine ait bulgular incelendiğinde ise yakın kaybı yaşandığı süre içerisinde psikolojik destek almayan katılımcıların, yas sürecinde psikolojik destek alan katılımcılara göre Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü puan ortalamalarının daha fazla olduğu saptanmıştır.

İstatistiksel olarak anlamlı farklılığın tespit edildiği diğer bir değişken olan ölen kişiye yakınlık değişkenine ilişkin bulgular incelendiğinde ise; yakınlık derecesi amcası olan kişilerin Aktif Yas Sürecinin İlişkisel Yönü alt boyutunda ölen kişiye yakınlık derecesi anne, baba, kardeş, yakın arkadaş, dayı vd. olan kişilere kıyasla daha yüksek puana sahip olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar bireyin kaybettiği yakınının ardından hayata tutunma, yeniden uyum sağlama süreçlerinin ve yasın olumsuz psikolojik düşünceleri tetiklemesi gibi durumların, sosyal ve psikolojik

destek almayan bireylerde ve amcalarını kaybeden bireylerde diğer bireylere göre yoğun ve zorlu geçtiğini bizlere göstermektedir.

Bunun yanı sıra ölen kişiye yakınlık derecesi değişkeninde kaybedilen kişi ile kurulan olumlu ve yakın ilişkiler alt boyutunda da istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu alt boyutta ise ölen kişiye yakınlık derecesi dayı olan kişilerin, yakınlık derecesi anne, baba, kardeş, yakın arkadaş, dayı vd. olan kişilere kıyasla daha fazla ortalama puanı elde ettikleri saptanmıştır. Bu sonuç bizlere katılımcıların dayıları ile daha olumlu ilişkiler kurduklarını; güven bağının yüksek olduğunu, birbirlerine duygusal destek olduklarını göstermektedir.

Araştırmanın ikinci alt amacı “Dini başa çıkma ölçeği ve sosyodemografik özellikler arasında bir fark var mıdır?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda elde edilen bulgular incelendiğinde ise cinsiyet, çalışma durumu ve Yakın kaybı yaşandığı sürede psikolojik destek alma değişkenlerinde istatistiksel olarak herhangi bir anlamlı farklılığa rastlanmamıştır.

Yaş değişkeni incelendiğinde ise dini başa çıkma ölçeğinin olumlu dini başa çıkma alt boyutunda 43 yaş ve üzeri bireylerin daha fazla ortalama puan elde ettikleri saptanmıştır. Bunun sonucunda 43 yaşının üstündeki bireylerin hayatlarında karşılaştıkları olumsuzluklar karşısında Allah’a yönelme ve yaklaşma, ibadet etme, yakarma gibi davranışları diğer yaş gruplarından katılımcılara göre daha fazla tercih ettiğini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle yaş ilerledikçe bireylerin sorunlar karşısında dine daha fazla yöneldiği söylenebilir.

Eğitim düzeyi bireylerin yaşamlarını etkileyen önemli bir değişkendir. Eğitim düzeyi birçok alanda olduğu gibi dini başa çıkma konusunda da etkilidir. Gerçekleştirdiğimiz araştırmada elde edilen bulgular incelendiğinde ise eğitim düzeyi ile dini başa çıkma ölçeğinin olumlu dini başa çıkma alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi lise olan bireyler lisans, lisansüstü/doktora olan bireylere göre daha yüksek ortalama puan elde etmişlerdir.

Sosyallik, bireyin yaşamını kolaylaştıran bir olgudur. İnsanoğlu yaşamın her alanında evde, işte, okulda arkadaş arar. Acısını da sevincini de paylaşacak birilerine ihtiyaç duyar. Yakın hissedilen kişilerin desteğine ihtiyaç duyulan süreçlerden biri de yas süreçleridir. Araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçlara bakıldığında bu durumun bir kez daha ortaya konulmuştur. Yakın kaybı sonrasında sosyal destek almayan bireylerin daha çok Allah’a yakınlaştığı, bu yalnızlığı dini yönelimlerle tatmin ettiği tespit edilmiştir. Yakın kaybı sonrası sosyal destek alma değişkeni incelendiğinde,

sosyal destek almayan bireylerin olumlu dini başa çıkma alt boyutunda daha fazla ortalama puan elde ettikleri görülmüştür.

Bunların yanı sıra ölen kişiye yakınlık dereceleri incelendiğinde ise kardeşini kaybeden katılımcıların olumlu dini başa çıkma alt boyutundan elde ettikleri ortalama puanların diğer yakınlarını kaybeden katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Buradan hareketle kardeşini kaybeden bireylerin Allah’a daha çok yakınlaştığı ve daha çok yakardığı söylenebilir.

Elde edilen tüm bulgular incelendiğinde yakınlarını kaybeden bireylerin yas süreçlerini etkileyen birçok faktör olduğu görülmüştür. Bireyin kaybettiği yakını ile arasında olan ilişkinin çatışmalı veya duygusal olması, yaşanan sürecin travmatik etkiler barındırması gibi etkenler bunlardan bazılarıdır. Vefat edilen kişi ile olumlu bir ilişki bağı kurulduysa yas süreci içerisinde verdiği patolojik tepkiler artmakta birey, hayatın rutin akışına ayak uydurmakta zorlanmaktadır.

Yas tutan bir bireyin yaşadığı travma arttıkça manevi rahatsızlık, dini hoşnutsuzluk gibi tepkilerde görülmektedir. Bunların yanı sıra olumlu ilişki kurulan yakınların kaybindan sonra bireylerde travmatik tepkiler ortaya çıktığı, yas süreçlerinin sosyal yaşamlarına olumsuz etki ettiği, dini açıdan ise hoşnutsuzluk meydana getirdiği görülmüştür.

Covid-19’dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla ortaya koyduğumuz bu araştırmada bazı sınırlılıklar söz konusudur. Bu sebeple konu ile alakalı araştırma yapacak yeni araştırmacılara; yapılacak yeni araştırmalarda farklı ülkelerde yaşayan, farklı kültürler ile yetişmiş bireyleri araştırmalarına dahil etmeleri önerilmektedir. Zira yas ve cenaze törenleri tarih boyunca her toplulukta farklı yöntemlerle gerçekleşmiştir. Bazı kültürler yas süreçlerine daha yoğun anlamlar yükleyebiliyorken bazı kültürlerde ise yas tutulmadığı görülmüştür. Bu sebeple kişinin içinde yaşadığı kültürel yapının bireyin karakterini ve düşüncelerini şekillendirdiği düşünülebilir.

Öneriler

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

Covid-19’dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla ortaya koyduğumuz bu araştırmada bazı sınırlılıklar söz konusudur. Bu sebeple konu ile alakalı araştırma yapacak yeni

araştırmacılara; yapılacak yeni araştırmalarda farklı ülkelerde yaşayan, farklı kültürler ile yetişmiş bireyleri araştırmalarına dâhil etmeleri önerilmektedir. Zira yas ve cenaze törenleri tarih boyunca her toplulukta farklı yöntemlerle gerçekleşmiştir. Bazı kültürler yas süreçlerine daha yoğun anlamlar yükleyebiliyorken bazı kültürlerde ise yas tutulmadığı görülmüştür. Bu sebeple kişinin içinde yaşadığı kültürel yapının, bireyin karakterini ve düşüncelerini şekillendirdiği düşünülebilir.

Ayrıca gerçekleştirdiğimiz araştırma 104 katılımcı ile sınırlıdır. Yapılacak yeni araştırmalarda katılımcı sayısının artırılması daha objektif ve genellenebilir sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Araştırmamız covid 19 pandemi süreci ile sınırlıdır. Bireylerin yas süreçlerinin ve dini başa çıkma ilişkilerinin incelenmesi için farklı süreçlerde yakınlarını kaybeden kişilerle yeni araştırmalar gerçekleştirebileceği gibi iki boyutlu yas ölçeği ve dini başa çıkma ölçeğinin dışında farklı ölçeklerde kullanılarak literatüre daha farklı katkılar sağlanabilir.

Klinisyenlere Yönelik Öneriler

Ülkemizde covid-19 pandemi döneminde yapılan araştırmalar kısıtlı sayıdadır. Klinik düzeyde araştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Zira klinik alanda çalışmakta olan ruh sağlığı uzmanlarına pandemi döneminde yas yaşamış bireylerin dini başa çıkma düzeyleri ve tutumları hakkında bilgi kaynağı sağlama, yeni yapılacak araştırmalarda fikir ve farklı bakış açısı sağlamayı hedeflemektedir. Bu açıdan yas yaşayan bireylerin gerek bireysel gerekse grup terapilerine katılım sağlamalarını teşvik etmek yas süreci veya yas sonrası dönemde, yasa bağlı patolojik rahatsızlıklar geliştirmesine engel olabileceği düşünülmektedir.

Ülkemizde Sağlık Bakanlığı yas üzerine çeşitli psikososyal destek programları ve psikososyal dayanışma ağı gibi psikoeğitim programlarıyla bireylere destek olmaktadır. Pandemi üzerine yapılan araştırmalar çerçevesinde pandemi döneminde yakın kaybı yaşamış bireylere de destek sağlayabilirler.

Kaynakça

- Akkaya, T. Y. (2020). Kişilik ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin incelenmesi – Çorum örneği. (Master's thesis), *Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- American Psychiatric Association. (2013). Title of chapter. In *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.).
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J., & Hoeksema, S. N. (1999). Psikolojiye Giriş (Y. Alogan, Çev.). *Arkadaş Yayınları*.
- Ayaz, T., Karanci, N., ve Aker, T. (2014). İki Boyutlu Yas Ölçeği'nin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25, 253-263.
- Ayten, A. (2012). Psikoloji ve Din: Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri, 3. Baskı, *İz Yayıncılık*.
- Ayten, A. (2012). Tanrı'ya sığınmak-Dinî başa çıkma üzerine psiko-sosyal bir araştırma. *İz Yayıncılık*, 2.
- Ayten, A., ve Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47(47), 5-18.
- Bahtiyat, A., ve Can, B. (2016, Aralık 1). Fen Öğretmen Adaylarının Bilimsel Süreç Becerileri ile Bilimsel Araştırmaya Yönelik Tutumlarının İncelenmesi *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*(42), 47-58.
- Balk, D. E. (2013). Life span issues and loss, grief, and mourning: Adulthood. In D. K. Meagher & D. E. Balk (Eds.), *Handbook of Thanatology: The Essential Body of Knowledge for the Study of Death, Dying, and Bereavement* (2nd edition). New York: *Routledge*.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Batan, S. N. (2016). Yetişkinlerde psikolojik dayanıklılık ve dini başa çıkmanın yaşam doyumuna etkileri.(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bedel, G. (2009). The validity and reliability study of the turkish version of the spirituality scale. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*. 52(4):223-229.
- Bonanno, G. A., Papa, A., Lalande, K., Zhang, N., ve Noll, J. G. (2005). Grief processing and deliberate grief avoidance: A prospective comparison of bereaved spouses and parents in the United States and the Peoples Republic of China. *Journal of Counseling and Clinical Psychology*, 73, 86-98.
- Bonanno, G. A., Wortman, C. B., Lehman, D. R., Tweed, R. G., Haring, M., Sonnega, J., ... Nesse, R. M. (2002). Resilience to Loss and Chronic Grief: A Prospective Study From Preloss to 18 -Months Postloss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83 (5), 1150-1164.
- Bowlby, J. (1973). Attachment and loss, vol. II: Separation (Vol. 2). New York: *Basic Books*.
- Bowlby, J. (1980). Attachment and loss: Volume III: Loss, sadness and depression. In Attachment and Loss: Volume III: Loss, Sadness and Depression (pp. 1-462). *The Hogarth press and the institute of psycho-analysis*.
- Bowlby, J., ve Parkes, C. M. (1970). Separation and loss within the family. *The child in his family*, 1, 197-216.
- Brooks, S., Webster, R., Smith, L., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. (2020, Şubat 26). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The lancet*, 395(10227), 912-920. doi:[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30460-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30460-8)
- Bruce, M.L. Kim, K. Leaf, P. ve Jacobs, S. (1990). Depressive Episodes and Dysphoria Resulting From Conjugal Breavement in a Prospective Community Sample. *Am J Psychiatry*. 147:5.
- Burke, L. A., Clark, K. A., Ali, K. S., Gibson, B. W., Smigelsky, M. A., & Neimeyer, R. A. (2015). Risk factors for anticipatory grief in family members of terminally ill veterans receiving palliative care services. *Journal of Social Work in End-of-life & Palliative Care*, 11(3-4), 244–266.
- Burrell, A., & Selman, L. (2020, Temmuz 8). How do Funeral Practices impact Bereaved Relatives' Mental Health, Grief and Bereavement? A Mixed Methods Review with Implications for COVID-19. *Burrell, A., & Selman, L. E. (2020). How do Funeral Practices impact Bereaved Relatives' Mental Health, Grief and Bereavement? A Mixed Methods Review with Implications for COVID-19. OMEGA-Journal of Death and Dying*. doi:<https://doi.org/10.1177/0030222820941296>

- Cesur, G. (2012). Yetişkinlerde travmatik yasin ve travma sonrası büyümenin psikososyal belirleyicileri, Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Cilara, Ç. (Nisan, 2020). Koronavirüsü yenen Cuma İçten ve ailesinin yaşadıkları. (Video dosyası). Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=rto5LG4ETkk> (Erişim tarihi: 01.07.2020).
- Çelik, F., & Gündüz, N. (2020). Covid 19 pandemisinde yas. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 24(2), 99-102. doi:10.5505/kpd.2020.15807
- Çınar, M. (2017). Yas Psikolojisi: Yas Ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 12(2), 57-74.
- Çolak, M. B. (2020). İşsizlik, stres ve dini başa çıkma (Master's thesis), *Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Delgada, C. (2005). A discussion of the concept of spirituality, *Nursing Science Quarterly*, 18(2), 157-162
- Denckla, C. A., Mancini, A. D., Bornstein, R. F. ve Bonanno, G. A. (2011). Adaptive and maladaptive dependency in bereavement: Distinguishing prolonged and resolved grief trajectories. *Personality and individual differences*, 51(8), 1012-1017.
- Derneği, T. P. (2020). Karantinanın ruhsal etkileri ve koruyucu önlemler.
- Dyregrov, A., & Matthiesen, S. B. (1991). Parental grief following the death of an infant—a follow-up over one year. *Scandinavian journal of psychology*, 32(3), 193-207.
- Ekiz, T, İlman, E, Dönmez, E. (2020). “Bireylerin sağlık anksiyetesi düzeyleri ile Covid-19 Salgını Kontrol Algısının Karşılaştırılması”. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6 (1) , 139-154.
- Ekşi, H. (2001). Başa çıkma, Dini Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin Karşılaştırılması, (Doktora Tezi), *Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Ergeshov, E. (2011). Kırgız Türklerinin kültüründe müzikterapi uygulamaları ve maneviyat ilişkisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Ergül, Ş. (2010). Hemşirelik eğitiminde maneviyat ve manevi bakım kavramları nerede? Ne zaman? Nasıl? *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 26(1), 65.
- Fegert, J., Vitiello, B., Plener, P., & Clemens, V. (2020). Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: a narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality. *Child and adolescent psychiatry and mental health*, 14, 1-11.
- Field, M., & Behrman, R. (2003). When Children Die: Improving Palliative and End-of-Life Care for Children and Their Families. *Institute of Medicine (US) Committee on Palliative and End-of-Life Care for Children and Their Families*. doi:10.17226/10390
- Freud, S. (1917). Mourning and Melancholia, Yas ve Melankoli (Çev. R. Uslu ve O. Berksun (1997), *Kriz Dergisi*, 1(2) s 98-103.
- Gashi, F. (2020). Koronavirüse yakalanmış kişilerde tedavi döneminde dini başa çıkmanın etkisi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1) , 511-535.
- Golsworthy, R ve Coyle, A. (1999). Spiritual Beliefs and the Search for Meaning Among Older Adults Following Partner Loss. *Mortality*, 14, 21-40
- Gündüz, S. (2012). Reşadiye Yöresinde Yas Geleneği. *Electronic Turkish Studies*, 7(4), 1905-1916.
- Hamzaçebi, N. (2016). Bağlanma stillerinin yas sürecine etkileri (Master's thesis), *Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Harvey, A. G., Bryant, R. A., & Tarrier, N. (2003). Cognitive behaviour therapy for posttraumatic stress disorder. *Clinical psychology review*, 23(3), 501-522.
- Herberman Mash, H. B., Fullerton, C. S., ve Ursano, R. J. (2013). *Complicated grief and bereavement in young adults following close friend and sibling loss*. *Depression and Anxiety*, 30(12), 1202-1210
- Honigsbaum, M. (2009). Pandemic. *The Lancet*, 373(9679), 1939. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)61053-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(09)61053-9)
- Hood Jr, R. W., Hill, P. C., ve Spilka, B. (2009). The psychology of religion: An empirical approach. *Guilford Press*.
- Işık, Z. (2013). Ebeveyni Ölen Yetişkinlerde Dini Başa Çıkma. (Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Johnson, J. G., Zhang, B., Greer, J. A. ve Prigerson, H. G. (2007). Parental control, partner dependency, and complicated grief among widowed adults in the community. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 195(1), 26-30
- Kang, L. M. (2020, Temmuz). Impact on mental health and perceptions of psychological care among medical and nursing staff in Wuhan during the 2019 novel coronavirus disease outbreak: A cross-sectional study. *Brain, behavior, and immunity*, 87, 11-17. doi:10.1016/j.bbi.2020.03.028
- Kara, E. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Yas Sürecindeki Dini Yaklaşımları Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Spiritual Psychology and Counseling*, 2(2), 203-223.
- Karakaş, A. C. (2014). Gerçeklik Terapisi Yönelimli Dini Başa Çıkma Psikoeğitim Programının Affetme Esnekliği, Empati ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi, (Doktora Tezi), *Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Kasapoğlu, F. (2020). COVID-19 salgını sürecinde kaygı ile maneviyat, psikolojik sağlamlık ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 599- 614.
- Kaya, B. (2020). Pandeminin ruh sağlığına etkileri. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23(2), 123- 124. <https://doi:10.5505/kpd.2020.64325>
- Keleş, Y. E. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının kişilik tipleri ile yaşam boyu öğrenme yeterlik algılarının incelenmesi (*Manisa Celal Bayar Üniversitesi Örneği*) (Master's thesis, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*).
- Kersting, A., Brähler, E., Glaesmer, H., & Wagner, B. (2011). Prevalence of complicated grief in a representative population-based sample. *Journal of affective disorders*, 131(1-3), 339-343.
- Kleber, R. (2019, Haziran 25). Trauma and Public Mental Health: A Focused Review. *Frontiers in psychiatry*, 10. doi:10.3389/fpsyt.2019.00451
- Klein, M. (1940). Mourning and its relation to manic-depressive states. *The international journal of psycho-analysis*, 21, 125.
- Koenig, H. (2012). Religion, Spirituality, and Health: The Research and Clinical Implications. *International Scholarly Research Notices*. doi:10.5402/2012/278730
- Kostak, M. (2007). Hemşirelik bakımının spiritüel boyutu. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 6(2), 105-115

- Köse, A. ve Küçükcan T. (2006). Deprem ve Din: Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyal Bir İnceleme. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kula, N. (2002). Deprem ve Dinî Başa Çıkma. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(1), 234-255.
- Kula, N. (2005). Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Li, Z. G. (2020, August). Li, Z., Ge, J., Yang, M., Feng, J., Qiao, M., Jiang, R., ... & Yang, C. (2020). Vicarious traumatization in the general public, members, and non-members of medical teams aiding in COVID-19 control. *Brain, behavior, and immunity*, 88, 916-919. doi:10.1016 / j.bbi.2020.03.007
- Lindemann, E. (1944). Symptomatology and management of acute grief. *American journal of psychiatry*, 101(2), 141-148.
- Lindemann, E. (1944). Symptomatology and Management of Acute Grief.
- Lobb, E. A., Kristjanson, L. J., Aoun, S. M., Monterosso, L., Halkett, G. K., & Davies, A. (2010). Predictors of complicated grief: A systematic review of empirical studies. *Death Studies*, 34(8), 673–698.
- Maraş, A. (2014). Komplike yas: Derleme ve vaka çalışması. *AYNA Klinik Psikoloji Dergisi*, 1(1), 41-59.
- Mattlin, J. A., Wethington, E. ve Kessler, R. (1990). Situational Determinants of Coping and Coping Effectiveness. *Journal of Health and Social Behaviors*, 31, 103–122.
- McIntosh, D., Silver, R. C. ve Wortman, C. B. (1993). Religion's Role in Adjustment to a Negative Life Event: Coping With the Loss of a Child. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 812-821.
- Mehmedeoğlu, A. U. (2004). Kişilik ve Din (Dindarlık Düzeyi İle Kişilik Özellikleri Ara- sındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma).
- Memiş, D.M., Düzel, B. (2020). Covid-19 özelinde korku-kaygı düzeyleri. *Turkish Studies*, 15(4), 739-752.
- Middleton, W., Raphael, B., Burnett, P., & Martinek, N. (1998). A longitudinal study comparing bereavement phenomena in recently bereaved spouses, adult children and parents. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 32(2), 235-241.
- Miller, W.R ve Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion, and health. *American Psychologist*, 58(1), 25-35.

- Mitchell, A. M., Kim, Y., Prigerson, H. G., ve Mortimer-Stephens, M. (2004). Complicated grief in survivors of suicide. *Crisis*, 25(1), 12-18.
- Nakajima, S. (2018). Complicated grief: recent developments in diagnostic criteria and treatment. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 373(1754). doi:10.1098/rstb.2017.0273
- Neimeyer, R.A., ve Burke, L.A. (2011). Complicated Grief in the Aftermath of Homicide: Spiritual Crisis and Distress in an African American Sample. 2, 145-164.
- Neria, Y., Nandi, A., & Galea, S. (2008). Post-traumatic stress disorder following disasters: a systematic review. *Psychological medicine*, 38(4), 467-480.
- Newson, R. S., Boelen, P. A., Hek, K., Hofman, A., & Tiemeier, H. (2011). The prevalence and characteristics of complicated grief in older adults. *Journal of affective disorders*, 132(1-2), 231-238.
- Özdoğan, Ö. (2009). Aşkın Yanımız Maneviyat. Özdenöze Yayınları.
- Özpulat-Olgun, T. (1999). Travmatik Kayıpların Ardından Gelişen Yas Sürecini Belirleyen Etmenler. (Basılmamış Tıpta Uzmanlık Tezi). İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı
- Pargament K. I. ve Brant, C. R. (1998). Religion and coping. In handbook of religion and mental health. (Ed. H. G. Koenig), Handbook of Religion and Mental Health. San Diego: Academic Press.
- Pargament, K. I. (1990). Tanrım Bana Yardım Et: Başa Çıkmanın Teorik Çatısına Doğru”, (Çev. A. Albayrak). *Tabula Rasa*, 3 (9), 2003, 207- 210.
- Pargament, K. I. (1997). The psychology of religion and coping theory research practice. NewYork: The Guilford Press.
- Pargament, K. I. (2005). Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme, Çev. A. Ulvi Mehmedoğlu, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5 (1), 279 - 313.
- Park, C. L., ve Cohen, L. H. (1993). Religious and Nonreligious Coping with the Death of a Friend. *Cognitive Therapy and Research*, 17, 561-577.
- Parkes, C. M. (1988). Bereavement as a psychosocial transition: Processes of adaptation to change. *Journal of social issues*, 44(3), 53-65.
- Parkes, C. M. (1995). Adult orphans: Psychological problems following the loss of a parent in adult life. *Bereavement Care*, 14(3), 26–28.

- Prigerson, H., Ahmed, I., Silverman, G. K., Saxena, A. K., Maclejewski, P. K., Jacobs, S. C., ... & Hamirani, M. (2002). Rates and risks of complicated grief among psychiatric clinic patients in Karachi, Pakistan. *Death studies*, 26(10), 781-792.
- Qiu, W., Rutherford, S., Mao, A. ve Chu, C. (2017). The pandemic and its impacts. *Health, Culture and Society*, 9, 1-11. doi: 10.5195/HCS.2017.221
- Rando, T. A. (2000). Anticipatory mourning: A review and critique of the literature. In: Rando TA, editor. *Clinical dimensions of anticipatory mourning: Theory and practice in working with the dying, their loved ones, and their caregivers*. (p. 17-50). *Champaign, IL, Research Press*
- Rubin, S., Nadav, O., Malkinson, R., Koren, D., Goffer-Shnarch, M., & Michaeli, E. (2009). The two-track model of bereavement questionnaire (TTBQ): development and validation of a relational measure. *Death Studies*, 33(4), 305-333. doi:10.1080/07481180802705668
- Savaş, E. (2020). Covid-19 sürecinde yas. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 82-89.
- Schaal, S., Jacob, N., Dusingizemungu, J. P., & Elbert, T. (2010). Rates and risks for prolonged grief disorder in a sample of orphaned and widowed genocide survivors. *BMC psychiatry*, 10(1), 1-9.
- Seitz, K. I., Bertsch, K. ve Herpertz, S. C. (2021). A prospective study of mental health during the COVID-19 pandemic in childhood Trauma–Exposed individuals: Social support matters. *Journal of Traumatic Stress*, 34(3), 477-486. <https://doi.org/10.1002/jts.22660>
- Silver, R. C. (2020). Surviving the trauma of COVID-19. *Science*, 369(6499), 11–11. <https://doi:10.1126/science.abd5396>
- Stroebe M, Schut H, Stroebe W. (2007). Health outcomes of bereavement. *Lancet.*; 370 (9603) :1960 - 1973.
- Şentepe, A. (2015). Yaşlılık döneminde dini başa çıkma. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 186-205.
- T.C Sağlık Bakanlığı (2020). COVID-19 Nedir? <https://covid19.saglik.gov.tr/TR66300/covid-19-nedir-.html> Erişim Tarihi: 17 Ocak 2021.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı. (2020). 81 İl Valiliğine Lokanta, Restoran, Kafe vb. İşyerleri; Park, Piknik Alanları; Mesire Yerleri

ve Giyim Pazarları Genelgesi. <https://www.icisleri.gov.tr/81-il-valiligine-lokanta-restorankafe-vb-isyerleri-park-piknik-alanlari-mesire-yerleri-ve-giyim-pazarlarigenelgesi/>

- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020, Nisan 21). COVID-19 (SARS-CoV-2 ENFEKSİYONU) Temaslı takibi, Evde Hasta İzlemi, Morg Defin işlemleri.
- Tang, S., & Xiang, Z. (2021). Who suffered most after deaths due to COVID-19? Prevalence and correlates of prolonged grief disorder in COVID-19 related bereaved adults. *Globalization and health*, 17, 1-9.
doi:<https://doi.org/10.1186/s12992-021-00669-5>
- Thompson, A. L., Miller, K. S., Barrera, M., Davies, B., Foster, T. L., Gilmer, M. J. ve Gerhardt, C. A. (2011). A qualitative study of advice from bereaved parents and siblings. *Journal of Social Work in End-of-life & Palliative Care*, 7(2-3), 153-172.
- Topuz, İ. (2003). Dini Gelişim Seviyeleri İle Dini Başa çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Trnka, R. ve Lorencova, R. (2020). Fear, anger, and media-induced trauma during the outbreak of COVID-19 in the czech republic. *Psychological Trauma*, 12(5), 546- 549. <https://doi.org/10.1037/tra0000675>
- Turan, Z. (2019). Ani kayıp ve beklendik kaybın yas süreci üzerine etkisi (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uzun, N., Tekin, M., Sertel, E., Tuncar, A. (2020). Psychological and social effects of COVID-19 pandemic on obstetrics and gynecology employees. *Journal of Surgery and Medicine*, 4 (5), 355-358.
- Varışlı, B., Gültekin, T. (2020). Yaşlı ayrımcılığının pandemi hali: COVID-19 sürecinde kuşaklararası etkileşimin dönüşümü. *Turkish Studies*, 15(4), 1227-1237.
- Volkan, V. (2018), *Kayıptan Sonra Yaşam*. 2. Baskı, Pusula Yayınevi.
- Volkan, V. D. ve Zinti, E. (1993). *Gidenin Ardından*. (Çev., Vahip, I. Ve Kocedere, M.) (2003). Epsilon Matbaası
- Volkan, V. D., & Zintl, E. (2008). *Kayıptan sonra yaşam*. İng. Çev. Kocadere M. Vahip I. Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri Yayınları, 6, 43.

WHO(2020).Timeline:WHO'sCOVID-19response.

<https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline#!> Erişim tarihi: 17 Ocak 2021.

Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., M.W.Lui, L., Gill, H., Phan, L., . . . McIntyre, R. S. (2020, Aralık 1). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of affective disorders.*, 55-64. doi:10.1016/j.jad.2020.08.001

Yaşar, Ö., Avcı, N. (2020). Deęiřen yaşlılık algısı: COVID-19 ile damgalanan yaşlılar. *Turkish Studies*, 15(4), 1251-1273.

Yıldırım, M., Kızılgeçit, M., Seçer, İ., Karabulut, F., Angın, Y., Dağcı, A., Çinici, M. (2021). Yıldırım, M., Kızılgeçit, M., Seçer, İ., Karabulut, F., Angın, Y., Dağcı, A., & Çinici, M. (2021). Meaning in life, religious coping, and loneliness during the coronavirus health crisis in Turkey. *Journal of religion and health*, 1-15.

Zhai, Y., & Du, X. (2020). Loss and grief amidst COVID-19: A path to adaptation and resilience. *Brain, behavior, and immunity*, 87, 80-81. doi:10.1016/j.bbi.2020.04.053

Zisook, S. ve Dutton, Y. (2005). Adaptation to Bereavement. *Death Studies*, 29:877-903.

Zisook, S., & Shuchter, S. R. (1991). Early psychological reaction to the stress of widowhood. *Psychiatry*, 54(4), 320-333

Ekler

EK-1 Katılımcı Bilgi Formu

Covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin incelenmesi başlığı altında yürütülen bu çalışmaya katıldığınız için teşekkür ederim. Araştırmanın amaçlarının ve hedeflerinin detaylı olarak açıklamalarının bulunduğu bu belgeyi dikkatlice okumanızı öneririz. Araştırma ile ilgili sorularınız varsa, aşağıda iletişim bilgileri olan araştırmacıyla iletişim kurabilirsiniz. Bu araştırma, Covid-19da yas yaşayan bireyleri ve dini başa çıkma düzeylerini incelemektedir. Araştırma tamamlandıktan sonra herhangi bir rahatsızlık veya sıkıntı duyuyorsanız, Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ, meryem.karaaziz@neu.edu.tr mail adresi ile iletişime geçmekten lütfen çekinmeyin. Araştırmaya yaptığınız değerli katkıdan ve katılımınızdan dolayı çok teşekkür ediyorum.

Saygılarımla,

Tevfik Ayberk KEÇECİ

EK-2 Bilgilendirilmiş Onam Formu

Covid-19'dan Dolayı Yakın Kaybı Yaşayan Bireylerde Yas ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Değerli Katılımcı,

Araştırmaya katılmayı kabul etmeden önce, lütfen araştırma ile ilgili aşağıda bulunan bilgileri dikkatlice okuyunuz. **Araştırma ile ilgili herhangi bir sorunuz varsa, aşağıda iletişim bilgileri olan araştırmacıyla iletişim kurabilirsiniz.**

Bu araştırma Tevfik Ayberk KEÇECİ tarafından Doç. Dr. Meryem KARAAZİZ süpervizyonluğu altında yürütülmektedir. Araştırmanın amacı Covid-19da yas yaşayan bireyleri ve dini başa çıkma düzeylerini incelemektedir. incelenmesidir. Çalışma yaklaşık 15-20 dakikanızı alacaktır. Çalışmaya katılımınız gönüllülük esasına dayalıdır ve katılmak zorunlu değil bilakis reddetme hakkına sahipsiniz. Çalışmadan, istediğiniz bir anda, açıklama yapmaksızın çekilme hakkına sahipsiniz. Araştırmadan çekilmeniz durumunda, veriler yok edilecektir ve araştırmada kullanılmayacaktır. Eğer araştırmaya katılmaya karar verir ve tamamlamaya izin vererseniz, cevaplar ve anketler **gizlilikle korunacaktır**. İsim ve tanımlayıcı bilgiler, anketin geri kalan kısımlarından ayrı olarak muhafaza edilecektir. Veriler, araştırma tamamlandıktan sonra en çok 2 yıl boyunca muhafaza edilecektir. Verilerin analizinden sonra, araştırma ile ilgili bir rapor yayınlanabilir fakat bu rapor kesinlikle kişisel bilgilerinizi içermeyecektir. Araştırmaya yaptığınız değerli katkıdan ve katılımınızdan dolayı çok teşekkür ediyorum.

Gönüllü katılımınızı belirtmek için, lütfen aşağıda bulunan bilgilendirilmiş onam formunu imzalayınız.

BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU

Tevfik Ayberk KEÇECİ

Mail Adresi: Ayberk.kececi@hotmail.com

Klinik Psikoloji Bölümü

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yakın Doğu Üniversitesi

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

1. Bilgileri okuyup anladığımı onaylıyorum. ☐
2. Katılımımın gönüllü olduğunu ve istediğim bir anda araştırmadan
Çekilebileceğimi onaylıyorum. ☐
3. Araştırmaya katılmayı kabul ediyorum. ☐

Katılımcının İmzası

Tarih

EK-3 Demografik Bilgi Formu**1)Yaş:****2)Cinsiyet:** Kadın ☐ Erkek ☐**3.Eğitim Durumu:** İlkokul ☐ Ortaokul ☐ Lise ☐ Üniversite ☐
Yüksek Lisans/ Doktora ☐

EK-4 Dini Başa Çıkma Ölçeği

Aşağıda yer alan ifadeleri okuduktan sonra, **hayatta bir problemle karşılaştığınızda** genel olarak nasıl davrandığınızı düşünerek durumunuzu en iyi yansıtan seçeneği işaretleyiniz.

(1)Hemen hemen hiç yapmam (2)Çok az yaparım (3)Orta derecede yaparım (4)Sıklıkla yaparım

1	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'a daha yakın olmaya çalışırım.	1	2	3	4
2	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, bunun imanımı derinleştirmek için Allah'tan gelen bir imtihan olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4
3	Hayatta bir problemle karşılaştığımda, Allah'ın sevgisini ve himayesini isterim.	1	2	3	4

EK-5 İki Boyutlu Yas Ölçeği

YAS ÖLÇEĞİ

Aşağıdaki anket, sizin için önemli olan bir kişiyi kaybettikten sonraki yaşamınızla ilgili soruları içermektedir. Bu anketin amacı insanların, kendileri için önemli olan bir kişinin ölümüne verdikleri tepkileri öğrenmektir. Lütfen soruları okuyunuz ve size en uygun gelen cevabı işaretleyiniz. Anketin sonunda yorumlarınızı ekleyebileceğiniz bir bölüm bulunmaktadır.

I. Aksi belirtilmediği takdirde lütfen aşağıdaki soruları geçen haftanızı düşünerek değerlendiriniz.

1. Sağlığım:

1-çok iyi	2- iyi	3-orta	4-pek iyi değil	5-hiç iyi değil
-----------	--------	--------	-----------------	-----------------

2. Ruh halim:

1-çok üzgün ve çökkün	2-üzgün ve çökkün	3-orta	4-pek üzgün ve çökkün değil	5-hiç üzgün ve çökkün değil
-----------------------	-------------------	--------	-----------------------------	-----------------------------

3. Kendimi:

1-çok kaygılı hissediyorum	2-kaygılı hissediyorum	3-orta	4-pek kaygılı hissetmiyorum	5-hiç kaygılı hissetmiyorum
----------------------------	------------------------	--------	-----------------------------	-----------------------------

EK-6 Ölçek İzinleri

İki Boyutlu Yas Ölçeği

tuđba ayaz <tugbayaz17@yahoo.co.uk>

11.01.2022 Sal 14:16

Kime: Siz

2 ek (330 KB) Tümünü OneDrive'a kaydet Tümünü indir

Merhaba Tefvik,

Referans vererek tabiki ölçeği kullanabilirsin. Ekte makalesini ve ölçeği gönderiyorum. İyi çalışmalar

On Monday, 10 January 2022, 08:49:13 GMT+3, ayberk kececı <ayberk.kececı@hotmail.com> wrote:

Merhabalar, Ben Tefvik Ayberk KEÇECİ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi psikoloji bölümünden mezun oldum. Şu anda Yakın Doğu Üniversitesinde Klinik Psikoloji yüksek lisans, tez aşamasındayım. Tez konum, Covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma konulu bir tez hazırlamak istiyorum. Sizin Türkçe formunu hazırladığınız İki Boyutlu Yas Ölçeğini, tezimde kullanmak için iznini istiyorum.

Dini Başı Çıkma Tarzları Ölçeği

Halil EKŞİ <halileksi@marmara.edu.tr>
10.01.2022 Pzt 09:06

Kime: Siz

Merhaba Ayberk

Memnuniyetle kullanabilirsin. Tüm detaylar TOAD da mevcuttur.

İyi çalışmalar dilerim

10 Oca 2022 08:51 tarihinde ayberk kececici <Ayberkkececici@hotmail.com> yazdı:

Merhabalar, Ben Tevfik Ayberk KEÇECİ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi psikoloji bölümünden mezun oldum. Şu anda Yakın Doğu Üniversitesinde Klinik Psikoloji yüksek lisans, tez aşamasındayım. Tez konum, Covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma konulu bir tez hazırlamak istiyorum. Sizin Türkçe formunu hazırladığınız Dini Başa Çıkma Tarzları Ölçeğini, tezimde kullanmak için iznini istiyorum.

Özgeçmiş

Tevfik Ayberk Keçeci 01 Ocak 1996 yılında Uşak'ta doğmuştur. İlkokul, Ortaokul ve Liseyi Uşak'ta okumuştur. 2015 yılında Uşak Üniversitesi İşletme bölümünde 2 sene boyunca eğitim almıştır. 2017 yılında Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Psikoloji bölümüne başlamış, 2020 yılında mezun olmuştur. Lisans süresince çeşitli psikolojik testler eğitimi ve seminerlere katılmıştır. 3.00 not ortalaması ile mezun olduktan sonra 2020-2021 yılının güz döneminde Yakın Doğu Üniversitesi Klinik Psikoloji Yüksek Lisansı'na başlamıştır. Yüksek lisans döneminin ilk yılının yaz dönemin Uşak Üniversitesi Tıp Fakültesi Eğitim ve Araştırma Hastanesinde stajını tamamlamıştır.

İletişim Bilgiler

e-mail: ayberk.kececi@hotmail.com

İntihal Raporu

ORJİNALLİK RAPORU

% **12**
BENZERLİK ENDEKSİ

% **12**
İNTERNET KAYNAKLARI

% **5**
YAYINLAR

% **7**
ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%3
2	acikerisim.fsm.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	%1
3	Submitted to Istanbul Gelisim University Öğrenci Ödevi	%1
4	dspace.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
5	acikerisim.gelisim.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
6	iksadyayinevi.com İnternet Kaynağı	%1
7	toad.halileksi.net İnternet Kaynağı	%1
8	acikerisim.fsm.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
9	Submitted to Istanbul Aydin University Öğrenci Ödevi	%1

Etik Kurul Raporu**BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU**

09.03.2022

Sayın Tefik Ayberk Keçeci

Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'na yapmış olduğunuz YDÜ/SB/2022/1242 proje numaralı ve **“Covid-19'dan dolayı yakın kaybı yaşayan bireylerde yas ve dini başa çıkma arasındaki ilişkinin incelenmesi”** başlıklı proje önerisi kurulumuzca değerlendirilmiş olup, etik olarak uygun bulunmuştur. Bu yazı ile birlikte, başvuru formunuzda belirttiğiniz bilgilerin dışına çıkmamak suretiyle araştırmaya başlayabilirsiniz.

Doçent Doktor Direnç Kanol

Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Raportörü